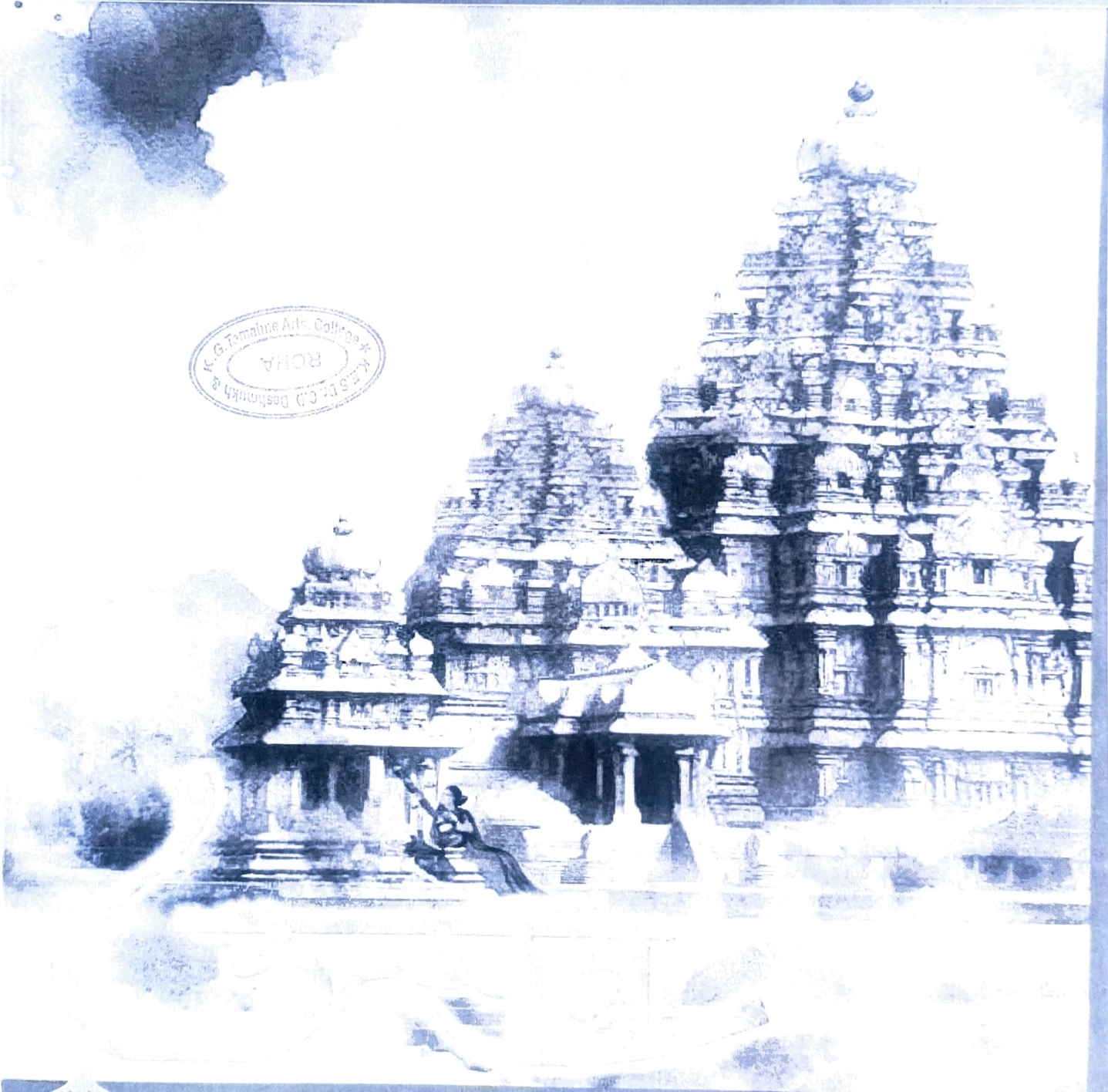


UGC CARE LISTED
ISSN No.2394-5990

संशोधक

वर्ष : ९२ मार्च २०२४ पुरवणी विशेषांक १७





UGC CARE LISTED
ISSN No. 2394-5990

इतिहासाचार्य वि. का. राजवाडे मंडळ, धुळे या संस्थेचे त्रैमासिक

॥ संशोधक ॥

पुरवणी अंक १७ - मार्च २०२४ (त्रैमासिक)

- शके १९४५
- वर्ष : ९९
- पुरवणी अंक : १७

संपादक मंडळ

- प्राचार्य डॉ. सर्जेराव भामरे
- प्रा. डॉ. मृदुला वर्मा
- प्राचार्य डॉ. अनिल माणिक बैसाणे
- प्रा. श्रीपाद नांदेडकर

अतिथी संपादक

- प्राचार्या डॉ. सोनाली पाटील
- प्रा. के. बी. चौगुले
- प्रा. एस. आर. ठोकळे

* प्रकाशक *

श्री. संजय मुंदडा

कार्याध्यक्ष, इ. वि. का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे ४२४००१
दूरध्वनी (०२५६२) २३३८४८, ९४२२२८९४७९, ९४०४५७७०२०

Email ID : rajwademandaldhule1@gmail.com

rajwademandaldhule2@gmail.com

कार्यालयीन वेळ

सकाळी ९.३० ते १.००, सायंकाळी ४.३० ते ८.०० (रविवारी सुट्टी)

अंक मूल्य रु. १००/-

वार्षिक वर्गणी (फक्त अंक) रु. ५००/-, लेख सदस्यता वर्गणी : रु. २५००/-

विशेष सूचना : संशोधक त्रैमासिकाची वर्गणी चेक/ड्राफ्टने
'संशोधक त्रैमासिक राजवाडे मंडळ, धुळे' या नावाने पाठवावी.

अक्षरजुळणी : सौ. सीमा शिन्ने, पुणे.

टीप : या नियतकालिकेतील लेखकांच्या विचारांशी मंडळ व शासन सहमत असेलच असे नाही.





19. **PSYCHOLOGY OF INCOME TAX PAYER**
- Dr. Atul Hansraj Salunke ----- 125
20. **JWELLERY MAKING BUSINESS IN INDIA : AN OVERVIEW**
- 1) Prof. Dr. Argade Sanjay Laxman 2) Sapna Balkrushna Shahane ----- 130
21. **Agripreneurship: Essentials of Rural Development**
- 1) Dinesh Ganpat Shelke 2) Dr. Santosh Ram Pagare ----- 133
22. **Impact of Climate change on human health**
- Prof. Dr. Anil Nivrutti Shinde ----- 139
23. **“An Analysis of Stakeholders’ Ranking of the Means of Supporting Education in SBI”**
- Dr. Shingade B.N. ----- 143
24. **India’s External Sector: Trends and Analysis**
- Dr. Vijay Shanker Srivastavas ----- 149
25. **A Study on UPI as a Tool of Replacement of Cash Transactions**
- Dr. Vishal N. Thangan ----- 159
26. **Various Challenges and Issues of Innovative Business Practices of Farmer Producer Companies for development of Agriculture sector in India**
- 1) Mr. Rajesh M. Thoke 2) Dr. Vikhe A.A. ----- 168
27. **Quick Response Code and its Use in Academic Libraries: A Case Study**
- Anant M. Thorat ----- 174
28. **An Analysis of Impact of trading in gold commodity on the share price of related listed company in BSE.**
- Dr. Kamlesh Thote ----- 181





PSYCHOLOGY OF INCOME TAX PAYER

Dr. Atul Hansraj Salunke

Principal

KES Dr. C. D. Deshmukh Commerce &

Sau. K. G. Tamhane Arts College Roha

Raigad (Maharashtra) - 402109

Mobile: 9422495813

Email : atulsalunke2007@gmail.com

A—

Principal

K.E.S. Dr.C.D.Deshmukh

Comm. & Sau. K.G.T Arts

College, Roha - Raigad



Abstract :

This paper attempts to highlight the importance of understanding income tax payers psychology because it allows policymakers and tax authorities to design effective strategies and policies to encourage tax compliance. By recognizing the factors that influence taxpayer behavior and attitudes. The paper also emphasis on knowledge of taxpayer psychology can help reduce tax evasion by informing the development of targeted interventions. By understanding the cognitive biases that influence taxpayer decision-making and the emotional responses and moral considerations related to taxation, policymakers can design strategies that address these factors. This may involve implementing educational initiatives, incentive-based approaches, and behavioral nudges that encourage taxpayers to comply with their tax obligations.

Key Words : Income Tax, Tax Evasion, Psychology, Taxation, Tax Compliance

1. Introduction to Income Tax Payers Psychology:

Taxation is a fundamental aspect of any society, providing the necessary resources to support public goods and services. However, the process of collecting taxes relies on the voluntary compliance of income taxpayers. Understanding the psychology behind taxpayer behavior and attitudes is crucial in designing effective tax policies, promoting

compliance, and minimizing tax evasion. This article delves into the fascinating field of income tax payer psychology, exploring the factors that influence taxpayer decision-making, cognitive biases that affect tax compliance, emotional responses and moral considerations in taxation, strategies for encouraging compliance, the role of government and policy interventions, and future directions for research. By examining the psychology of income tax payers; we can gain valuable insights into how to shape taxpayer behavior and foster a culture of compliance.

1.1. The Importance of Understanding Taxpayer Psychology:

Paying income taxes is a necessary part of life for many individuals. However, the psychology behind how taxpayers think and behave when it comes to taxes is often overlooked. Understanding taxpayer psychology is crucial for policymakers and tax professionals alike, as it can provide valuable insights into how to improve compliance rates and create more effective tax policies. By gaining a deeper understanding of the factors that influence taxpayer behavior, we can better design systems that encourage voluntary compliance and minimize tax evasion.

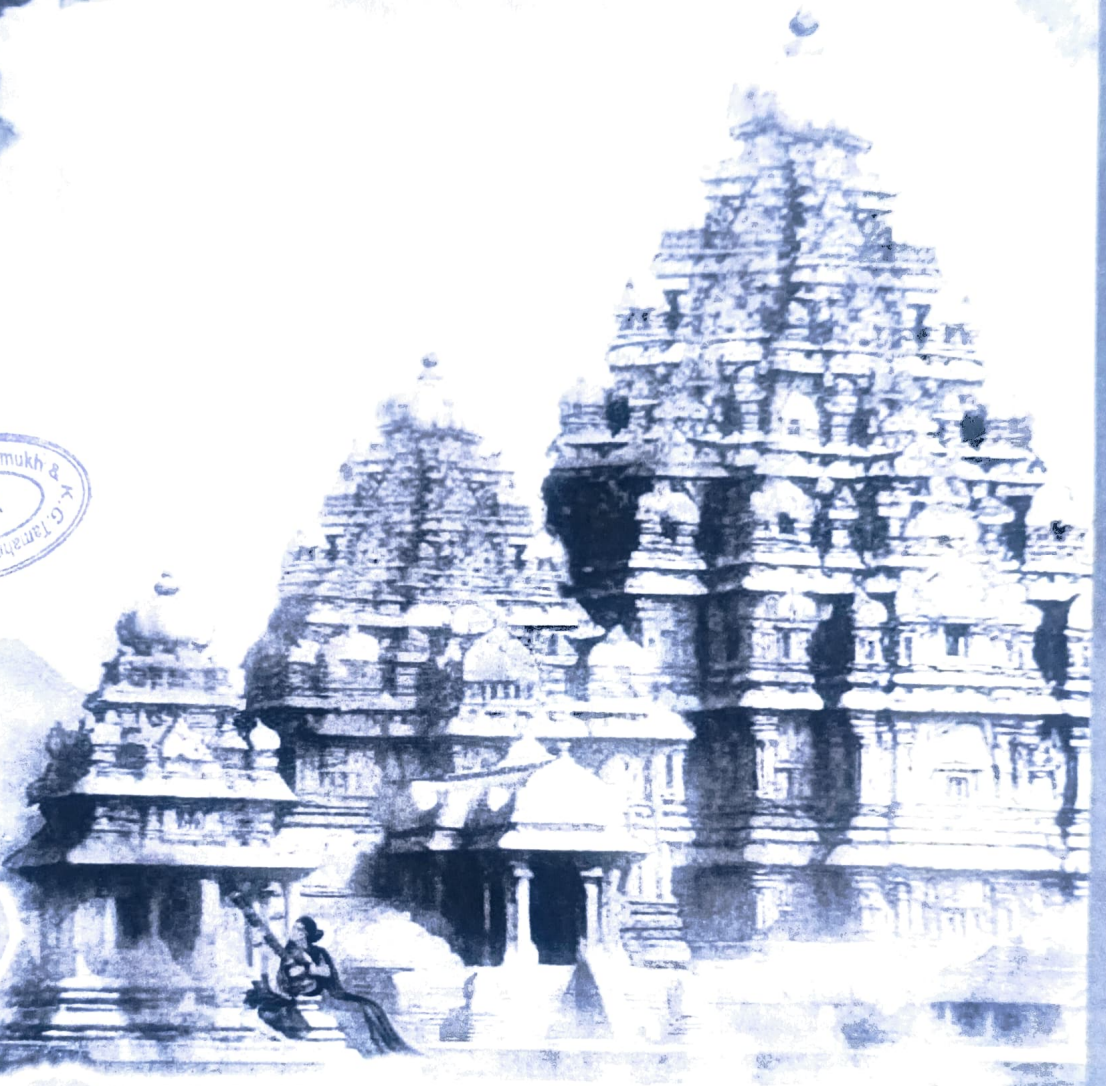
1.2. The Scope of Taxpayer Psychology Research :

Taxpayer psychology research is a growing field that explores the various psychological factors that

UGC CARE LISTED
ISSN No.2394-5990

संशोधक

वर्ष : ९२ • मार्च २०२४ • पुरवणी विशेषांक ५०



॥ श्री विद्याया विजयते ॥



UGC CARE LISTED
ISSN No 2394-5990

इतिहासाचार्य वि. का. राजवाडे मंडळ, धुळे
या संस्थेचे त्रैमासिक
॥ संशोधक ॥

पुरवणी अंक ५० - मार्च २०२४ (त्रैमासिक)

- शके १९४५
- वर्ष : ९२
- पुरवणी अंक : ५०

संपादक मंडळ

- प्राचार्य डॉ. सर्जेराव भामरे
- प्रा. डॉ. मृदुला वर्मा
- प्राचार्य डॉ. अनिल माणिक बैसाणे
- प्रा. श्रीपाद नांदेडकर

अतिथी संपादक

- डॉ. डी. एस. नारखेडे
- डॉ. बी.एस.पाटील
- डॉ. एस.एम.भोईर

* प्रकाशक *

श्री. संजय मुंदडा

कार्याध्यक्ष, इ. वि. का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे ४२४००१
दूधवनी (०२५६२) २३३८४८, ९४२२२८९४७९, ९४०४५७७०२०

Email ID : rajwademandaldhule1@gmail.com

rajwademandaldhule2@gmail.com

कार्यालयीन वेळ

सकाळी ९.३० ते १.००, सायंकाळी ४.३० ते ८.०० (रविवारी सुट्टी)

सदस्यता वर्गणी : रु. २५००/-

विशेष सूचना : संशोधक त्रैमासिकाची वर्गणी चेक/ड्राफ्टने
'संशोधक त्रैमासिक राजवाडे मंडळ, धुळे' या नावाने पाठवावी.

अक्षरजुळणी : सौ. सीमा शिंदे, पुणे.

या नियतकालिकेतील लेखकांच्या विचारांशी मंडळ व शासन सहमत असेलच असे नाही.





19. **A Geographical Study of Food Crop Production in Osmanabad and Kalamb Tahsil**
- i) Dr. Bhausahab Sonaji Devkar,
ii) Mr. Rajeev Gangadhar Dehade ----- 122
20. **An Overview on Prospects, Benefits and Challenges about Renewable Energy**
- Dr. Uddhav Shivaji Gambhire ----- 130
21. **Need and Ways for Conservation of Natural Resources**
- Anand Kishanrao Gaikwad ----- 134
22. **To Study the Impact of Merging of Banks in India**
- Dr. Santosh Subhash Budhwant ----- 140
23. **A Study Among the Problems Faced by Women Rag-Pickers in Navi Mumbai**
- i) Dr. Yashwant H. Ulvekar, ii) Dr. Prafull P. Vashenikar ----- 144
24. **Rural Entrepreneurship and development**
- Dr. Jagtap Hanumantrao Krishna ----- 151
25. **Study of Migration Among the Daily Labour Market Workers in Navi Mumbai**
- i) Mr. Pilake V.V., ii) Dr. Narkhede D.S. ----- 155
26. **An Application of Social Accounting in Corporate Environmental Reporting and Disclosure**
- Dr. Samrat A. Jadhav ----- 163
27. **An Overview on the Development of Marketing in the Tourism Industry: With Special Reference to Konkan Region:**
- Dr. Kamlakar Eknath Kamble ----- 168
28. **Sustainable Development of India for All**
- Dr. Atul Hansraj Salunke ----- 173
29. **Green Finance in India: A Multi-Dimensional Analysis**
- i) Ankur Omprakash Nigam,
ii) Prof. Dr. Balasaheb Sahebrao Patil ----- 178





Sustainable Development of India for All

Dr. Atul Hansraj Salunke

Principal

KES Dr. C. D. Deshmukh Commerce & K.E.S. Dr.C.D.Deshmukh
Sau. K. G. Tamhane Arts College Roha Comm. & Sau. K.G.T Arts
Raigad (Maharashtra) - 402109 College, Roha - Raigad

Mobile: 9422495813, **Email:** atulsalunke2007@gmail.com

A —

Abstract :

The present paper highlights the United Nations (UN) Sustainable Development Goals (SDG) and their relevance in Indian context. This article also aims to provide a comprehensive understanding of sustainable development, exploring its key principles, goals, and the interconnectedness of environmental, social, and economic aspects. By delving into the historical evolution of the concept and examining the critical role of technology and innovation, this article seeks to shed light on the importance of pursuing sustainable practices for a more equitable and resilient future.

Key Words: Economic Growth, Social Equity, Urban Sustainability, Environmental preservation, Green Infrastructure

1. Introduction to Sustainable development in India

Sustainable development and economic growth are two intertwined pillars crucial for the progress of a nation like India. As one of the fastest-growing economies in the world, India faces the challenge of balancing economic prosperity with environmental sustainability and social inclusivity. Sustainable development stands at the forefront of India's progress, offering a pathway towards a future where economic growth, social equity, and environmental sustainability converge harmoniously. As a nation with a rich history and diverse population, India faces the dual challenge of meeting the aspirations of its

people while safeguarding the planet for future generations.

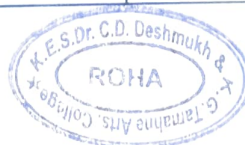
1.1 Understanding the Concept of Sustainable Development

Sustainable development is a concept that has gained significant attention in recent years as society's worldwide grapple with environmental degradation, social inequality, and economic instability.

1.2 Historical Context of Sustainable Development in India

Sustainable development in India has been a topic of significant importance and debate, as the country navigates its path towards balancing economic growth with environmental conservation. From its early traditional practices to the challenges posed by colonial rule and post-independence development policies, India's journey towards sustainability has been shaped by a myriad of historical contexts.

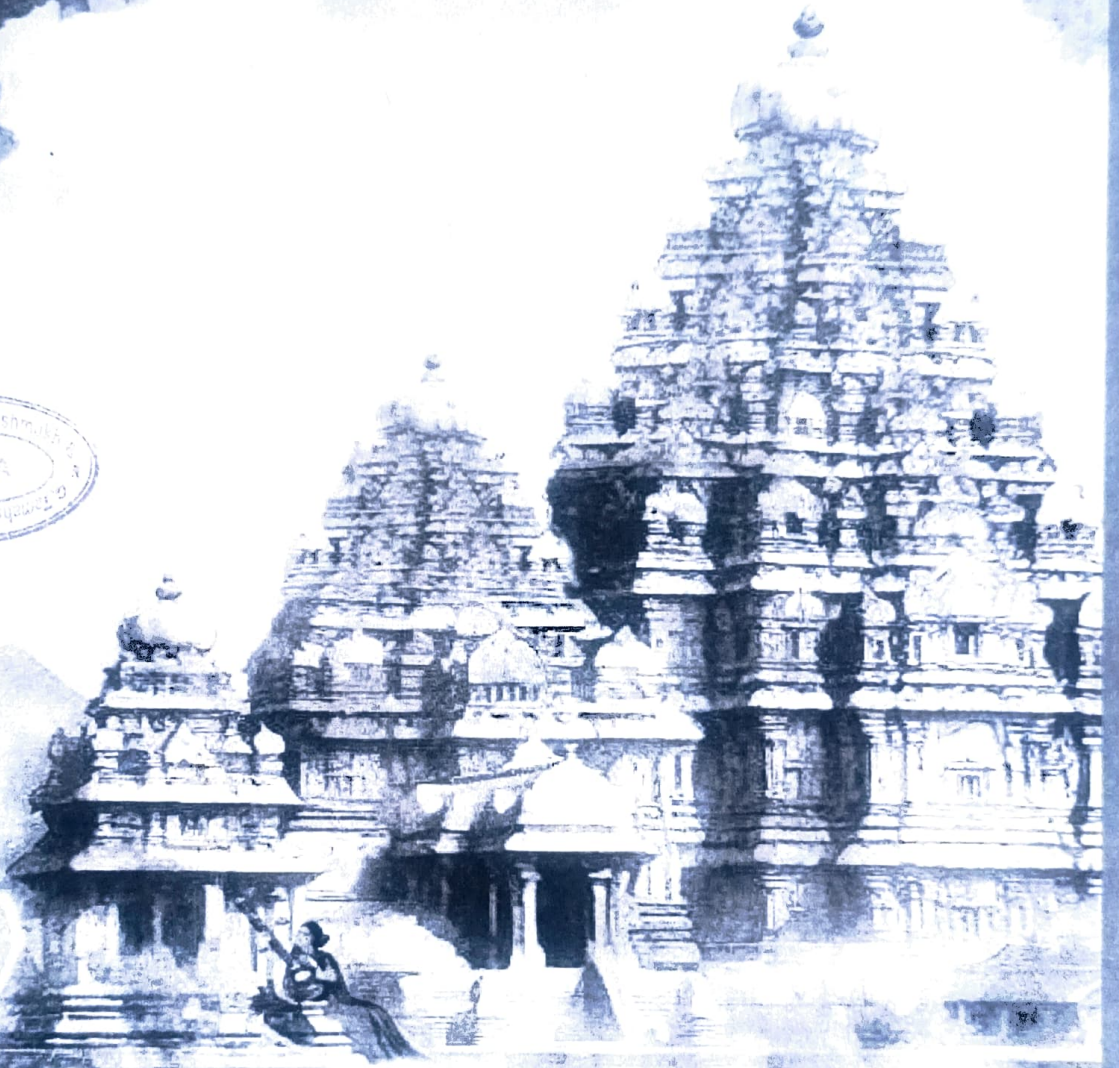
Based on the recommendations of the Brundtland Commission, the United Nations adopted 17 Sustainable Development Goals (SDG) in 2015 shown in below figure. Among these goals, the first twelve and the last two (16 and 17) may be regarded as human development goals. Goals no. 13, 14 And 15 may be regarded as environment protection goals. The United Nations observed that these goals are a call for action by all countries 'to promote prosperity while protecting the Environment'. (United Nations)



UGC CARE LISTED
ISSN No.2394-5990

संशोधक

वर्ष : ९२ • मार्च २०२४ • पुरवणी विशेषांक १८



SNL

UGC CARE LISTED
ISSN No. 2394-5990



इतिहासाचार्य वि. का. राजवाडे मंडळ, धुळे
या संस्थेचे त्रैमासिक
॥ संशोधक ॥

पुरवणी अंक १८ – मार्च २०२४ (त्रैमासिक)

- शके १९४५
- वर्ष : ९२
- पुरवणी अंक : १८

संपादक मंडळ

- प्राचार्य डॉ. सर्जेराव भामरे
- प्रा. डॉ. मृदुला वर्मा
- प्राचार्य डॉ. अनिल माणिक बैसाणे
- प्रा. श्रीपाद नांदेडकर

अतिथी संपादक

- प्राचार्या डॉ. सोनाली पाटील
- प्रा. के. बी. चौगुले
- प्रा. एस. आर. ठोकळे

* प्रकाशक *

श्री. संजय मुंदडा

कार्याध्यक्ष, इ. वि. का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे ४२४००१
दूरध्वनी (०२५६२) २३३८४८, ९४२२२८९४७९, ९४०४५७७०२०

Email ID : rajwademandaldhule1@gmail.com

rajwademandaldhule2@gmail.com

कार्यालयीन वेळ

सकाळी ९.३० ते १.००, सायंकाळी ४.३० ते ८.०० (रविवारी सुट्टी)

अंक मूल्य रु. १००/-

वार्षिक वर्गणी (फक्त अंक) रु. ५००/-, लेख सदस्यता वर्गणी : रु. २५००/-

विशेष सूचना : संशोधक त्रैमासिकाची वर्गणी चेक/ड्राफ्टने

'संशोधक त्रैमासिक राजवाडे मंडळ, धुळे' या नावाने पाठवावी

अक्षरजुळणी : सौ. सीमा शिंत्रे, पुणे.

टीप : या नियतकालिकेतील लेखकांच्या विचारांशी मंडळ व शासन सहमत असलेच-असे नाही.





२२. कच्चा माल पुरवठा व्यवसाय : एक नावीन्यपूर्ण कल्पना
- १) प्रा. जी. एस्. वाकळे २) उमेश बळवंत कोठावडे ----- १०४
२३. भारतीय अर्थव्यवस्थेतील संरचनात्मक बदल
- प्रा. शत्रुघ्न नामदेव लोहकरे ----- १०९
२४. नाशिक जिल्ह्यातील अनुसूचित जातींच्या उद्योजकता विकासात महात्मा फुले मागासवर्ग विकास महामंडळाचे योगदान
- १) डॉ. जयवंत रामदास भदाणे २) देवानंद काशिनाथ मंडवधरे ----- ११५
२५. भौगोलिक मानांकन प्राप्त अलिबाग मधील पांढऱ्या कांद्याचे विश्लेषण
- डॉ. रसिका महेंद्र म्हात्रे ----- १२३
२६. महाराष्ट्रातील चंदन शेतीची संभाव्यता
- १) मोहिते किरण शांताराम २) डॉ. आराकेरी शांता ----- १२७
२७. डिजिटल अर्थव्यवस्था समृद्ध व प्रगत भारताच्या विकासाचे आधुनिक साधन
- १) कु. शुभांगी दिलीप नारेकर २) डॉ. विशाल एन. ठनगण ----- १३२
२८. "भारतीय शेती आणि शेतकऱ्यांच्या समस्या"
- प्रा. डॉ. सुकुमार दत्ता पाटील ----- १४२
२९. पायाभूत सुविधांमधील वाहतूकीची सद्यस्थिती
- १) स्वाती विजय पाटील २) डॉ. एन. जी. सूर्यवंशी ----- १४५
३०. रायगड जिल्ह्यातील मत्स्यव्यवसायाच्या समस्या आणि संभावना
- १) निलिमा केसरीनाथ पाटील २) डॉ. किशोर हिरामण नेहेते ----- १५०
३१. भारतातील आर्थिक दारिद्र्य व दारिद्र्य निर्मुलनाच्या योजनांचा अभ्यास
- नानासाहेब श्रीरंग पटनुरे ----- १५४
३२. माण देशी महिला सहकारी बँकेच्या सूक्ष्म कर्ज योजनेमुळे महिला उद्योजकतेचा झालेला विकास
- १) सौ.मनिषा सुरेश पवार २) प्रा. डॉ. प्रभावती भगवान पाटील ----- १५८
३३. महाराष्ट्राची आर्थिक वृद्धि : एक दृष्टीक्षेप
- डॉ. धोंडीराम बी. पवार ----- १६४





“भारतीय शेती आणि शेतकऱ्यांच्या समस्या”

प्रा. डॉ. सुकुमार दत्ता पाटील

सहाय्यक प्राध्यापक अर्थशास्त्र
कोकण एज्युकेशन सोसायटीचे,

डॉ. सी. डी. देशमुख महाविद्यालय रोहा, रायगड.

ब्रॅंडा कॉम्प्लेक्स - विंग २०१ दुसरा मजला मु. भुवनेश्वर,

पो. वरसे, ता. रोहा, जि. - रायगड

मोबाइल नंबर: ७२७६५७३५८९

ईमेल. patilsdeco@gmail.com

A

Principal

K.E.S. Dr.C.D.Deshmukh
Comm. & Soc. K.G.T Arts
College, Roha - Raigad

गोष्टवारा :

देश कोणताही असो, त्या प्रत्येक देशात शेतीची भूमिका ही अतिशय महत्वाची असते. याचे सर्वात महत्वाचे कारण म्हणजे हा शेती व्यवसाय त्या देशातील लोकांची अन्नधान्याची गरज पूर्ण करतो. तसेच त्या देशातील शेतीवर आधारित उद्योगांना चालना देण्यासाठी शेती व्यवसाय हा नेहमीच महत्वाचा मानला जातो. जसे कि, कापड उद्योग, साखर उद्योग, अन्नधान्य प्रक्रिया उद्योग इ. सर्व उद्योग हे शेतीतून येणाऱ्या कच्च्या मालावर अवलंबून असतात. तसेच देशातील ग्रामीण भागात असलेल्या जनतेला रोजगार देण्याचे एकमेव साधन म्हणजे शेती व्यवसाय होय. त्यामुळे जगातील सर्व देशात शेती व्यवसाय व त्याचे महत्व हे अनन्यसाधारण आहे. आपल्या भारत देशातही शेतीचे महत्व हे अनन्यसाधारण आहे. कारण देशातील एकुण लोकसंख्येपैकी साधारण ६० % लोक हे शेती व्यवसायात गुंतले आहेत. आणि हे सर्व लोक शेती व्यवसाय करून देशाच्या अर्थव्यवस्थेच्या स्थूल देशांतर्गत उत्पादनात १८ % इतके योगदान देतात.

पण असे असले तरी आजही भारतीय शेती आणि शेतकरी हे त्यांचा शेती व्यवसाय करत असताना अनेक समस्यांना तोंड देत आहेत. आणि त्यामुळे आज बऱ्याच प्रमाणात शेतकरी हे शेती व्यवसायातून बाहेर पडत आहेत. आणि हे आपल्या देशासाठी निश्चितच भूषणावह नाही. या सर्व समस्यांमुळे प्रत्यक्ष किंवा अप्रत्यक्षपणे शेतकऱ्यांच्या जीवनावर परिणाम होत आहे. शेतकऱ्यांच्या या समस्या अगदी शेती व्यवसायासाठी लागणाऱ्या साधनांच्या खरेदीपासून ते अगदी पिकांची कापणी आणि मळणी आणि शेतमाल विक्री करेपर्यंत विविध टप्प्यांवर भारतीय शेती आणि शेतकरी हे विविध प्रकारच्या समस्यांना तोंड देत आहेत. या समस्या जोपर्यंत सुटणार नाहीत तोपर्यंत भारतीय

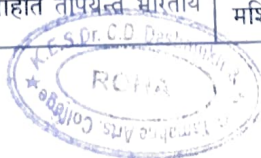
शेती आणि शेतकरी यांना चांगले दिवस येणार नाहीत हे वास्तव आहे.

सदर शोधनिबंधात भारतीय शेती आणि शेतकरी यांच्या विविध समस्या आणि त्या सोडविण्यासाठी कराव्या लागणाऱ्या उपाययोजना यांचा आढावा घेण्यात आला आहे.

प्रस्तावना :

तसे पाहिले तर भारतीय शेतीचे भारतीय अर्थव्यवस्थेत अनन्यसाधारण महत्व आहे. भारतातील ग्रामीण भागात असलेल्या जनतेला रोजगार पुरविण्याचे एकमेव साधन म्हणजे शेती आहे. तसेच आपल्या देशातील सातत्याने वाढणाऱ्या लोकसंख्येला वाढत्या दराने अन्नधान्य पुरविण्याची जबाबदारी शेती व्यवसायाने पार पाडली आहे. भारताच्या स्थूल देशांतर्गत उत्पादनात शेतीतून येणाऱ्या उत्पादनाचा वाटा हा १८ % इतका आहे. तसेच भारतात असणाऱ्या मूलभूत उद्योगांमध्ये साखर उद्योग, कापड उद्योग, आणि ताग उद्योग इ. उद्योगांना कच्चा माल पुरविण्याची जबाबदारी ही शेती व्यवसाय पार पाडतो आहे. तसेच अन्नधान्य प्रक्रिया उद्योग आणि फळ प्रक्रिया उद्योग हे सर्व शेती व्यवसायावर अवलंबून आहेत.

तसेच भारत हा जगातील सर्वाधिक शेतमाल निर्यात करणारा देश आहे. २०२०-२१ मध्ये भारताने ४१.३ अब्ज अमेरिकन डॉलर्सची शेतमालाची निर्यात केली तर हीच निर्यात २०२१-२२मध्ये २०% वाढीसह ४९.६ अब्ज अमेरिकन डॉलर्सवर पोहोचली. भारतामधून प्रामुख्याने तांदूळ, चहा, कापड, मसाल्याचे पदार्थ इ. शेतमालाची निर्यात मोठ्या प्रमाणावर होते. त्यातून आपल्याला मोठ्या प्रमाणावर परकीय चलन मिळते आणि या परकीय चलनाचा वापर करून आपल्याला विकसित देशांकडून अत्यावश्यक वस्तू जसे अद्ययावत तंत्रज्ञान, मशिनरी, मोठी यंत्रे यांची आयात करता येते आणि त्यामुळे





UGC CARE LISTED
ISSN No. 2394-5990

इतिहासाचार्य वि. का. राजवाडे मंडळ, धुळे
या संस्थेचे त्रैमासिक
॥ संशोधक ॥

पुरवणी अंक ५१ - मार्च २०२४ (त्रैमासिक)

- शके १९४५
- वर्ष : ९२
- पुरवणी अंक : ५१

संपादक मंडळ

- प्राचार्य डॉ. सर्जेराव भामरे
- प्रा. डॉ. मृदुला वर्मा
- प्राचार्य डॉ. अनिल माणिक बैसाणे
- प्रा. श्रीपाद नांदेडकर

अतिथी संपादक

- डॉ. डी. एस. नारखेडे
- डॉ. बी.एस.पाटील
- डॉ. एस.एम.भोईर

* प्रकाशक *

श्री. संजय मुंदडा

कार्याध्यक्ष, इ. वि. का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे ४२४००१
दूरध्वनी (०२५६२) २३३८४८, ९४२२२८९४७१, ९४०४५७७०२०

Email ID : rajwademandaldhule1@gmail.com

rajwademandaldhule2@gmail.com

कार्यालयीन वेळ

सकाळी ९.३० ते १.००, सायंकाळी ४.३० ते ८.०० (रविवारी सुट्टी)

सदस्यता वर्गणी : रु. २५००

विशेष सूचना : संशोधक त्रैमासिकाची वर्गणी चेक/ड्राफ्टने
'संशोधक त्रैमासिक राजवाडे मंडळ, धुळे' या नावाने पाठवावी.

अक्षरजुळणी : सौ. सीमा शिंत्रे, पुणे.

टीप : या नियतकालिकेतील लेखकांच्या विचारांशी मंडळ व शासन सहमत असेलच असे नाही.



40. कृषी पर्यटन : एक चिकित्सक अध्ययन
- प्रा. डॉ. सुकुमार दत्ता पाटील ----- 234
41. महाराष्ट्रातील नागरीकरणाचे स्वरूप, समस्या आणि आव्हाने
- डॉ. सिताफुले एल. एस. ----- 237
42. शाश्वत विकास आणि महाराष्ट्र
- वसुंधरा दत्ताराम साळुंखे ----- 243
43. कोकणातील पर्यटन विकासाच्या समस्या
- प्रा.डॉ.देविदास विक्रम हारगिले ----- 248
44. रायगड जिल्ह्यातील सार्वजनिक ग्रंथालयांची सद्यस्थिती : एक चिकित्सक अध्ययन
- अनंत मारोतराव थोरात ----- 252
45. रत्नागिरी जिल्ह्यातील कृषी पीक उत्पादनांचा अभ्यास (१९६०:२०१०)
- डॉ. यु. डी. सूर्यवंशी ----- 256
46. जल हेच जीवन : पोहचले गावांगावात (जलजीवन मिशन : केंद्र सरकारच्या विशेष योजनेसंदर्भात)
- १) प्राध्यापक राजेंद्रकुमार रामराव गव्हाळे, २) उज्वला रामचंद्र महाजन ----- 259
47. भारताच्या कृषी आणि ग्रामीण विकासामध्ये नाबार्डची भूमिका
- प्रा. शत्रुघ्न नामदेव लोहकरे ----- 263
48. आदिवासी विमर्श: जल जंगल और जमीन का सवाल
- डॉ. गीतिका एस. तंवर ----- 268





कृषी पर्यटन : एक चिकित्सक अध्ययन

प्रा. डॉ. सुकुमार दत्ता पाटील

डॉ. सी. डी. देशमुख वाणिज्य आणि

सौ. के. जी. ताम्हाणे कला महाविद्यालय रोहा, रायगड

दूरध्वनी क्रमांक. ७२७६५७३५८९

ई मेल. : patilsdeco@gmail.com

Principal

K.E.S. Dr.C.D.Deshmukh

Comm. & Soc. K.G.T.A.

College, Roha - Raigad

गोषवारा :

सदर संशोधनामध्ये अभ्यासकाने कृषी पर्यटन या विषयावर सविस्तर प्रकाश टाकला आहे. आज जगातील प्रत्येक देशात पर्यटनाचे महत्त्व हे दिवसेंदिवस वाढतच चालले आहे. हे पर्यटन स्थानिक, राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय पातळीवर आयोजित केले जात आहे. आज पर्यटन हा जगातील प्रत्येक देशाच्या अर्थव्यवस्थेचा अविभाज्य भाग बनला आहे. महत्त्वाचे म्हणजे या पर्यटनामुळे देशातील सर्व कुशल आणि अकुशल कामगारांना रोजगाराच्या नवनवीन संधी उपलब्ध होत आहेत. आज दिवसेंदिवस बेकारी वाढत असताना कृषी पर्यटन यामुळे रोजगाराच्या नवनवीन संधी उपलब्ध होत आहेत ही बाब अतिशय स्तुत्य आणि आशावादी असल्याचे दिसते आहे. तसेच कृषी पर्यटन हे कृषी क्षेत्रातील उत्पन्नवाढीच्या नवनवीन संधी साधण्यास उपयुक्त आहे. कृषी पर्यटन ही एक आर्थिक गणनिती मानली जाते. कृषी पर्यटन हे ग्रामीण आणि शहरी या दोन्ही ठिकाणी असलेल्या समुदायाना नक्कीच फायदेशीर आहे असे असले तरी आज अशी कृषी पर्यटन केंद्रे विकसित करताना कांहीं अडचणी येत आहेत. त्यासाठी सरकारने अशा अडचणी सोडवून कृषी पर्यटन केंद्रे विकसित करण्याच्या कामी शेतकऱ्यांना पाठिंबा देणे गरजेचे आहे.

संशोधनातील कूट शब्द : पर्यटन, कृषी पर्यटन, ग्रामीण पर्यटन

प्रस्तावना :

पर्यटनाच्या अनेक प्रकारांपैकी आज नावारूपाला आलेला एक प्रकार म्हणजे कृषी पर्यटन होय. कृषी पर्यटन म्हणजे व्यापक अर्थाने असे म्हणता येईल की, पर्यटकांना किंवा अभ्यागतांना आकर्षित करण्यासाठी शेतकऱ्यांच्या जमीनीचा वापर करणाऱ्या कोणत्याही क्रिया किंवा कृतीचा समावेश हा कृषी पर्यटन यामध्ये होतो. या क्रियांमध्ये लोकांना शेतीची ज्ञान, तसेच शेतीमधील स्थानिक ताज्या वस्तूंचा उपभोग, स्थानिक खाद्यपदार्थांचा मंत्रमुग्ध करणारा अनुभव, शहरात राहणाऱ्या पांढरपेशी लोकांकरिता कांहीं

ठिकाणी स्थानिक ताज्या शेतमालाचा वापर करून चालविली जाणारी उपहारगृहे, ताज्या शेतमालाची, फळांची तसेच दूध आणि दुग्धजन्य पदार्थांची विक्री, तसेच कांहीं ठिकाणी करमणुकीची स्थानिक साधने, छोटे छोटे स्विमिंग पूल, लहान मुलांसाठी करमणूक साधणे इ. चा समावेश होतो. भूगोल शास्त्रानुसार कृषी पर्यटन याचा वेगळा अर्थ असू शकतो. उदा. कृषी पर्यटन म्हणजे विशेषतः शेतातील मुक्काम किंवा ग्रामीण भागातील शेती व्यवसायावर अवलंबून असलेल्या समुदायाशी परिचित होण्याची संधी होय. भारत, कॅनडा, ऑस्ट्रेलिया, अमेरिका, इंग्लंड या देशांमध्ये कृषी पर्यटन हा विशेष पर्यटनाचा विकास करणारा उद्योग मानला जातो. भारतासारख्या विकसनशील देशात, जेथे भरपूर शेती आहे, भरपूर शेतकरी आहेत तेथे कृषी - पर्यटन संस्कृती आणि कृषी पर्यटन उद्योगाची चांगली वाढ होणे गरजेचे आहे. कृषी पर्यटन ही एक नैसर्गिक शाळा आहे ज्या शाळेला विटांच्या भिंती नाहीत तर त्या शाळेला दरवाजा नाही. अशा या शाळेकडे आपण बारकाईने बघितले पाहिजे, खजिना शोधला पाहिजे आणि दररोज कांहीतरी नवीन शिकले पाहिजे. शहरी भागात आढळणारा भौतिकवाद, चंगळवाद इथे नाही. शहरातील आधुनिक शाळा इथे नाहीत, टीव्हीवरील व्यंगचित्रे इथे नाहीत, फास्ट फूड नाही, संगणक इंटरनेट नाही. आणि यामुळेच कृषी पर्यटन याच्या माध्यमातून आपण ग्रामीण भागातील मातीशी आपली नाळ जोडलेली आहे. पृथ्वी मातेशी संपर्क साधण्याची आपली क्षमता वाढत आहे. शहरातील एकुण लोकसंख्येपैकी निम्मी लोकसंख्या अजूनही खेड्यात गेली नाही. अशा सर्व लोकांसाठी कृषी पर्यटन नक्कीच उपयुक्त ठरेल यात शंका नाही. आज दिवसेंदिवस शेतकरी वर्गाची आर्थिक स्थिती अत्यंत हलाखीची होत चालली आहे. शेतमालाला योग्य भाव मिळत नाही, नैसर्गिक आपत्तीत शेतीची होणारे नुकसान, तसेच शेतीला कर्जपुरवठ्याचा अभाव, गरीब शेतकऱ्यांची प्रचंड मोठी संख्या, त्यामुळे भांडवलाचा अभाव इ. कारणामुळे शेतकऱ्यांची आर्थिक स्थिती अत्यंत हलाखीची आहे. अशा वेळी शेती व्यवसायाला



UGC CARE LISTED
ISSN No.2394-5990

संशोधक

वर्ष : ९२ मार्च २०२४ पुरवणी विशेषांक १८



SNL

UGC CARE LISTED
ISSN No. 2394-5990



इतिहासाचार्य वि. का. राजवाडे मंडळ, धुळे
या संस्थेचे त्रैमासिक
॥ संशोधक ॥

पुरवणी अंक १८ - मार्च २०२४ (त्रैमासिक)

- शके १९४५
- वर्ष : ९२
- पुरवणी अंक : १८

संपादक मंडळ

- प्राचार्य डॉ. सर्जेराव भामरे
- प्रा. डॉ. मृदुला वर्मा
- प्राचार्य डॉ. अनिल माणिक बैसाणे
- प्रा. श्रीपाद नांदेडकर

अतिथी संपादक

- प्राचार्या डॉ. सोनाली पाटील
- प्रा. के. बी. चौगुले
- प्रा. एस. आर. ठोकळे

* प्रकाशक *

श्री. संजय मुंदडा

कार्याध्यक्ष, इ. वि. का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे ४२४००१
दूरध्वनी (०२५६२) २३३८४८, ९४२२२८९४७१, ९४०४५७७०२०

Email ID: rajwademandaldhule1@gmail.com

rajwademandaldhule2@gmail.com

कार्यालयीन वेळ

सकाळी ९.३० ते १.००, सायंकाळी ४.३० ते ८.०० (रविवारी सुट्टी)

अंक मूल्य रु. १००/-

वार्षिक वर्गणी (फक्त अंक) रु. ५००/-, लेख सदस्यता वर्गणी : रु. २५००/-

विशेष सूचना : संशोधक त्रैमासिकाची वर्गणी चेक/ड्राफ्टने
'संशोधक त्रैमासिक राजवाडे मंडळ, धुळे' या नावाने पाठवावी.

अक्षरजुळणी : सौ. सीमा शिंदे, पुणे.

टीप : या नियतकालिकेतील लेखकांच्या विचारांशी मंडळ व शासन सहमत असेलच असे नाही.





२२. कच्चा माल पुरवठा व्यवसाय : एक नावीन्यपूर्ण कल्पना
- १) प्रा. जी. एस्. वाकळे २) उमेश बळवंत कोठावडे ----- १०४
२३. भारतीय अर्थव्यवस्थेतील संरचनात्मक बदल
- प्रा. शत्रुघ्न नामदेव लोहकरे ----- १०९
२४. नाशिक जिल्ह्यातील अनुसूचित जातींच्या उद्योजकता विकासात महात्मा फुले मागासवर्ग विकास महामंडळाचे योगदान
- १) डॉ. जयवंत रामदास भदाणे २) देवानंद काशिनाथ मंडवधरे ----- ११५
२५. भौगोलिक मानांकन प्राप्त अलिबाग मधील पांढऱ्या कांद्याचे विश्लेषण
- डॉ. रसिका महेंद्र म्हात्रे ----- १२३
२६. महाराष्ट्रातील चंदन शेतीची संभाव्यता
- १) मोहिते किरण शांताराम २) डॉ. आराकेरी शांता ----- १२७
२७. डिजिटल अर्थव्यवस्था समृद्ध व प्रगत भारताच्या विकासाचे आधुनिक साधन
- १) कु. शुभांगी दिलीप नारेकर २) डॉ. विशाल एन. ठनगण ----- १३२
२८. "भारतीय शेती आणि शेतकऱ्यांच्या समस्या"
- प्रा. डॉ. सुकुमार दत्ता पाटील ----- १४२
२९. पायाभूत सुविधांमधील वाहतूकीची सद्यस्थिती
- १) स्वाती विजय पाटील २) डॉ. एन. जी. सूर्यवंशी ----- १४५
३०. रायगड जिल्ह्यातील मत्स्यव्यवसायाच्या समस्या आणि संभावना
- १) निलिमा केसरीनाथ पाटील २) डॉ. किशोर हिरामण नेहेते ----- १५०
३१. भारतातील आर्थिक दारिद्र्य व दारिद्र्य निर्मुलनाच्या योजनांचा अभ्यास
- नानासाहेब श्रीरंग पटनुरे ----- १५४
३२. माण देशी महिला सहकारी बँकेच्या सूक्ष्म कर्ज योजनेमुळे महिला उद्योजकतेचा झालेला विकास
- १) सौ.मनिषा सुरेश पवार २) प्रा. डॉ. प्रभावती भगवान पाटील ----- १५८
३३. महाराष्ट्राची आर्थिक वृद्धि : एक दृष्टीक्षेप
- डॉ. धोंडीराम बी. पवार ----- १६४



भारतीय अर्थव्यवस्थेतील संरचनात्मक बदल

प्रा. शत्रुघ्न नामदेव लोहकरे

सहाय्यक प्राध्यापक, अर्थशास्त्र विभाग

डॉ. सी. डी. देशमुख कॉमर्स व सौ. के. जी. ताम्हाणे

कला महाविद्यालय, रोहा जि. रायगड.

मो. नं. ९४२११६७९४८

snlohakare1112@gmail.com

A
Principal
K.E.S. Dr.C.D. Deshmurkar
Comm. & Sav. K.G.T Arts
College, Roha - Raigad

गोषवारा :

कोणत्याही अर्थव्यवस्थेत कृषी, उद्योग आणि सेवा या तीन क्षेत्रातून मिळणाऱ्या उत्पादनावर देशाचे एकूण उत्पादन अवलंबून असते. म्हणून या क्षेत्रांचा विकास म्हणजे देशाचा विकास असे सूत्र ठरते. अलीकडेच भारताने स्वातंत्र्याचा अमृत महोत्सव साजरा केला. तेव्हा या ७५ वर्षात देशाच्या अर्थव्यवस्थेत विकासात्मक अशा अनेक सुधारणा झाल्या, सरकारी धोरणात बदल तसेच या सारख्या इतर अनेक घटकांमध्ये बदल घडून आले आहेत. त्यामुळे भारतीय अर्थव्यवस्थेत संरचनात्मक बदल घडून आले. या बदलत्या रचनेचे आणि त्यात प्रमुख भूमिका बजावणारे क्षेत्र यांचा अभ्यास करून यांचे विश्लेषण करणे आवश्यक आहे.

भारतीय अर्थव्यवस्था ही खूपच वैविध्यपूर्ण दिसून येते. भारताच्या स्वातंत्र्यानंतरच्या सुरुवातीच्या काळात औद्योगिक व सेवा क्षेत्रापेक्षा कृषी क्षेत्राचे अर्थव्यवस्थेतील योगदान जास्त होते. म्हणून अर्थव्यवस्थेची संरचनात्मक स्थिती पाहता भारतीय अर्थव्यवस्था ही कृषीप्रधान अर्थव्यवस्था म्हणून ओळखली जात होती. भारताच्या संदर्भात स्वातंत्र्यानंतर जशी आर्थिक धोरणे बदलली तसे या क्षेत्रात बदल झाले. यातून उत्पादन, रोजगार आणि उत्पन्न या रचना इत्यादी बाबी बदलल्या आहेत. विशेषता: सन १९९१ मधील नवीन आर्थिक सुधारणा आणि नंतरच्या काळात अर्थव्यवस्थेमध्ये लक्षणीय असे मोठे क्षेत्रीय बदल झाले. त्यामुळे कृषी क्षेत्राकडून औद्योगिक व सेवा क्षेत्राकडे अर्थव्यवस्थेचे संक्रमण झाले आहे. तुलनात्मकदृष्ट्या देशाच्या क्षेत्रीय योगदानात प्राथमिक क्षेत्रातील कृषी आणि तत्सम व्यवसायाकडून होणाऱ्या वाढीपेक्षा उद्योग आणि सेवा क्षेत्रातील एकूण वाढ जास्त जास्त तरीही देशातील उत्पादन व रोजगारामध्ये सर्वात जास्त योगदान हे कृषी क्षेत्राचे आहे. **कूट शब्द :** आर्थिक क्षेत्र, संरचनात्मक बदल, आर्थिक सुधारणा, राष्ट्रीय उत्पन्न.

प्रस्तावना :

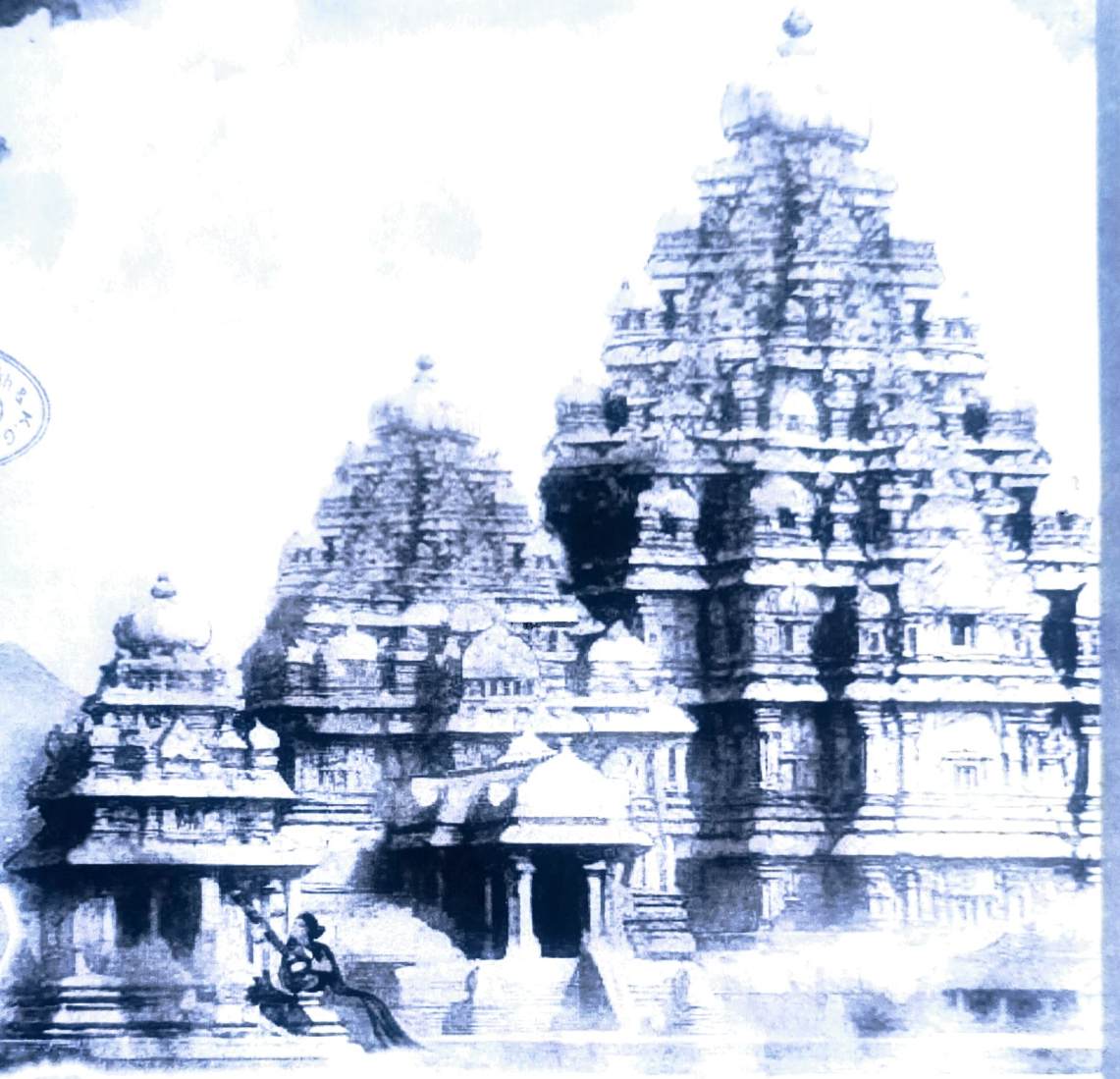
कोणत्याही देशाच्या अर्थव्यवस्थेच्या मूलभूत वैशिष्ट्यांवरून त्या देशाच्या अर्थव्यवस्थेची रचना लक्षात येते. अर्थव्यवस्थेतील प्राथमिक, दुय्यम आणि तृतीयक क्षेत्रांतील राष्ट्रीय उत्पन्न, रोजगार, व्यापार रचना, बचत आणि गुंतवणूक इ. संरचनेच्या महत्त्वाच्या घटकांचे योगदानाच्या लक्षात येते. अर्थव्यवस्थेतील संरचनात्मक बदल म्हणजे अर्थव्यवस्थेच्या कार्याच्या किंवा चालविण्याच्या मूलभूत पद्धतींमध्ये बदल होय आणि हे संरचनात्मक बदल अर्थव्यवस्थेच्या मूलभूत वैशिष्ट्यांमध्ये दीर्घ कालावधीत होणारे मूलभूत बदल दर्शवतात. संरचनात्मक बदल हा विकासाचा सर्वात महत्त्वाचा पैलू आहे. थोडक्यात संरचनात्मक बदल म्हणजे आर्थिक व्यवस्थेची क्षेत्रीय रचनेतील सततचे आणि दीर्घकालीन बदल होय.

अलीकडेच भारताने स्वातंत्र्याचा अमृत महोत्सव साजरा केला. या ७५ वर्षात देशाच्या अर्थव्यवस्थेत विकासात्मक अशा अनेक सुधारणा झाल्या आहेत. शासनाच्या विविध धोरणात बदल बदल घडून आले आहेत. तसेच इतर अनेक घटकांमध्ये बदल घडून आले आहेत. त्यामुळे भारतीय अर्थव्यवस्थेत संरचनात्मक बदल घडून आले. भारताच्या स्वातंत्र्यानंतरच्या सुरुवातीच्या काळात औद्योगिक व सेवा क्षेत्रापेक्षा कृषी क्षेत्राचे अर्थव्यवस्थेतील योगदान जास्त होते. स्वातंत्र्यानंतर जशी आर्थिक धोरणे बदलली तसे या क्षेत्रात बदल झाले. यातून उत्पादन, रोजगार आणि उत्पन्न या रचना इत्यादी बाबी बदलल्या आहेत. विशेषता: सन १९९१ मधील नवीन आर्थिक सुधारणा आणि नंतरच्या काळात अर्थव्यवस्थेमध्ये लक्षणीय असे मोठे क्षेत्रीय बदल झाले. त्यामुळे कृषी क्षेत्राकडून औद्योगिक व सेवा क्षेत्राकडे अर्थव्यवस्थेचे संक्रमण झाले आहे. म्हणून अर्थव्यवस्थेची संरचनात्मक स्थितीतील बदल पाहता तेव्हा भारतीय अर्थव्यवस्थेतील कृषीप्रधान व्यवस्थेकडून सेवाप्रधान अर्थव्यवस्थेकडे होणारा बदल आणि या बदलत्या



संशोधक

वर्ष : ९२ मार्च २०२४ पुरवणी विशेषांक ५१



॥ श्री विष्णवनाथी विजयते ॥

स्थापना : १ जानेवारी १९२७

उपकायक संपादक: डॉ. वि. वि. का. पुणेवाडे संशोधन मंडळ, पुणे



UGC CARE LISTED
ISSN No. 2394-5990

इतिहासाचार्य वि. का. राजवाडे मंडळ, धुळे या संस्थेचे त्रैमासिक ॥ संशोधक ॥

पुरवणी अंक ५१ - मार्च २०२४ (त्रैमासिक)

- शके १९४५
- वर्ष : ९२
- पुरवणी अंक : ५१

संपादक मंडळ

- प्राचार्य डॉ. सर्जेराव भामरे
- प्राचार्य डॉ. अनिल माणिक बैसाणे
- प्रा. डॉ. मृदुला वर्मा
- प्रा. श्रीपाद नांदेडकर

अतिथी संपादक

- डॉ. डी. एस. नारखेडे
- डॉ. बी.एस.पाटील
- डॉ. एस.एम.भोईर

* प्रकाशक *

श्री. संजय मुंदडा

कार्याध्यक्ष, इ. वि. का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे ४२४००१
दूरध्वनी (०२५६२) २३३८४८, ९४२२२८९४७९, ९४०४५७७०२०

Email ID : rajwademandaldhule1@gmail.com

rajwademandaldhule2@gmail.com

कार्यालयीन वेळ

सकाळी ९.३० ते १.००, सायंकाळी ४.३० ते ८.०० (रविवारी सुट्टी)

सदस्यता वर्गणी : रु. २५००/-

विशेष सूचना : संशोधक त्रैमासिकाची वर्गणी चेक/ड्राफ्टने
'संशोधक त्रैमासिक राजवाडे मंडळ, धुळे' या नावाने पाठवावी.

अक्षरजुळणी : सौ. सीमा शिंत्रे, पुणे

टीप : या नियतकालिकेतील लेखकांच्या विचारांशी मंडळ व शासन सहमत असेलच असे नाही.



40. कृषी पर्यटन : एक चिकित्सक अध्ययन
- प्रा. डॉ. सुकुमार दत्ता पाटील ----- 234
41. महाराष्ट्रातील नागरीकरणाचे स्वरूप, समस्या आणि आव्हाने
- डॉ. सिताफुले एल. एस. ----- 237
42. शाश्वत विकास आणि महाराष्ट्र
- वसुंधरा दत्ताराम साळुंखे ----- 243
43. कोकणातील पर्यटन विकासाच्या समस्या
- प्रा.डॉ.देविदास विक्रम हारगिले ----- 248
44. रायगड जिल्ह्यातील सार्वजनिक ग्रंथालयांची सद्यस्थिती : एक चिकित्सक अध्ययन
- अनंत मारोतराव थोरात ----- 252
45. रत्नागिरी जिल्ह्यातील कृषी पीक उत्पादनांचा अभ्यास (१९६०:२०१०)
- डॉ. यु. डी. सूर्यवंशी ----- 256
46. जल हेच जीवन : पोहचले गावांगावात (जलजीवन मिशन : केंद्र सरकारच्या विशेष योजनेसंदर्भात)
- १) प्राध्यापक राजेंद्रकुमार रामराव गव्हाळे, २) उज्वला रामचंद्र महाजन ----- 259
47. भारताच्या कृषी आणि ग्रामीण विकासामध्ये नावार्डची भूमिका
- प्रा. शत्रुघ्न नामदेव लोहकरे ----- 263
48. आदिवासी विमर्श: जल जंगल और जमीन का सवाल
- डॉ. गीतिका एस. तंवर ----- 268





भारताच्या कृषी आणि ग्रामीण विकासामध्ये नाबार्डची भूमिका

प्रा. शत्रुघ्न नामदेव लोहकरे

सहाय्यक प्राध्यापक, अर्थशास्त्र विभाग

डॉ. सी. डी. देशमुख कॉमर्स व

सौ. के. जी. ताम्हाणे कला महाविद्यालय, रोहा जि. रायगड

मो. नं. ९४२११६७९४८, snlohakare1112@gmail.com

Principal

K.E.S. Dr.C.D.Deshmukh
Comm. & Sau. K.G.T Arts
College, Roha - Raigad

गोषवारा:

भारतातील कृषी क्षेत्राला लागणाऱ्या कर्जपुरवठ्यासाठी मोठ्या प्रमाणावर इतरांवर अवलंबून राहणे लागते. कृषी क्षेत्रातील उत्पादन वाढ आणि त्यातून ग्रामीण विकास यासाठी वेळेवर आणि पुरेशा प्रमाणात पतपुरवठा होणे आवश्यक आहे. परंतु मागणीच्या मानाने तो अपुरा आहे. भारतात कृषी क्षेत्राला कर्जपुरवठा हा मित्र, नातेवाईक, सावकार, अनेक बँका व विविध संस्था करतात. रिझर्व बँकेचा स्थापनेपासून सन १९८० पर्यंत कृषी वित्तपुरवठ्याचे काम करण्याची जबाबदारी ही प्रामुख्याने भारतीय रिझर्व बँक (RBI) वर होती. देशातील ग्रामीण भागाचा विकास करणे आणि कृषी वित्तपुरवठ्यातील विविध बँकांमध्ये समन्वय साधणे या हेतूने शिवरामन समितीच्या शिफारशीनुसार नाबार्डची स्थापना १२ जुलै १९८२ रोजी करण्यात आली. तेव्हा पासून देशाच्या कृषी आणि ग्रामीण विकासामध्ये शिखर संस्था म्हणून नाबार्डची भूमिका अनन्यसाधारण आहे. कृषी वित्तपुरवठाची गरज पूर्ण करण्यात नाबार्डचे योगदान मोठे आणि महत्वपूर्ण आहे. या शोधनिबंधाच्या आधारे कृषी आणि ग्रामीण भारताच्या शाश्वत विकासासाठी नाबार्डने सुरू केलेले विविध कार्यक्रम समजून घेण्याचा प्रयत्न करण्यात केला.

नाबार्ड ही देशातील अशी सर्वोच्च संस्था आहे, जी कृषी तसेच कुटीर, लघु आणि ग्रामोद्योग आणि इतर ग्रामीण व्यवसायांच्या वाढीसाठी जबाबदार आहे. नाबार्ड भारतातील ग्रामीण अर्थव्यवस्थेतील एकात्मिक विकासाला समर्थन आणि प्रोत्साहन देते. म्हणून या अभ्यासाचा उद्देश कृषी विकास आणि ग्रामीण विकासामध्ये नाबार्डची भूमिका समजून घेणे हा होता. या अभ्यासासाठी आवश्यक ती माहिती स्रोतांचा अभ्यास करून मिळविली आणि त्याचे विश्लेषण केले.

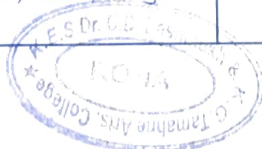
कूट शब्द: कृषी विकास, ग्रामीण विकास, नाबार्ड, वित्तपुरवठा

प्रस्तावना:

देशात कृषी वित्तपुरवठा कळीचा प्रश्न आहे. कारण भारतीय शेतकऱ्यांची आर्थिक परिस्थिती खूपच गरीबीची आणि हालाकीची आहे. भारताच्या स्वातंत्र्यापूर्वी आणि नंतरच्या सुरुवातीच्या कांही दशकामध्ये भारतातील एकूण कृषी वित्तपुरवठ्यात बिगर संस्थात्मक मार्गामार्फत केलेला वित्तपुरवठा तुलनात्मकदृष्ट्या जास्त प्रमाणात होता. त्यातही सावकारांचा हिस्सा हा मोठा होता. यात शेतकऱ्यांचे खूप शोषण होत असे. स्वातंत्र्यानंतरच्या काळात भारत सरकारने आणि राज्य सरकारांनी अंमलात आणलेल्या संस्थात्मक वित्तपुरवठ्याचा वापर हा सहकारी बँका, व्यापारी बँका आणि प्रादेशिक ग्रामीण बँका आणि नाबार्ड सारख्या संस्था व इतर वित्तीय संस्थांसह विविध माध्यमांद्वारे केला जातो. यातून या संस्था ह्या शेतकऱ्यांना कमी व्याजदराने योग्य वित्तपुरवठा करण्यास सक्षम होत आहेत. तसेच भारतातील हरितक्रांतीनंतर शेतीचे आधुनिकीकरण आणि कृषी उत्पादन खर्च वाढला. यातून कृषी वित्तपुरवठाची तीव्र झालेली गरज पूर्ण करण्यात नाबार्डने महत्वपूर्ण योगदान आणि देशाच्या ग्रामीण विकासात बजावलेली भूमिका अनन्यसाधारण आहे. यामुळे भारताच्या कृषी आणि ग्रामीण विकासामधील नाबार्डच्या भूमिकेचा अभ्यास करणे आवश्यक आहे.

संशोधनाची उद्दिष्टे:

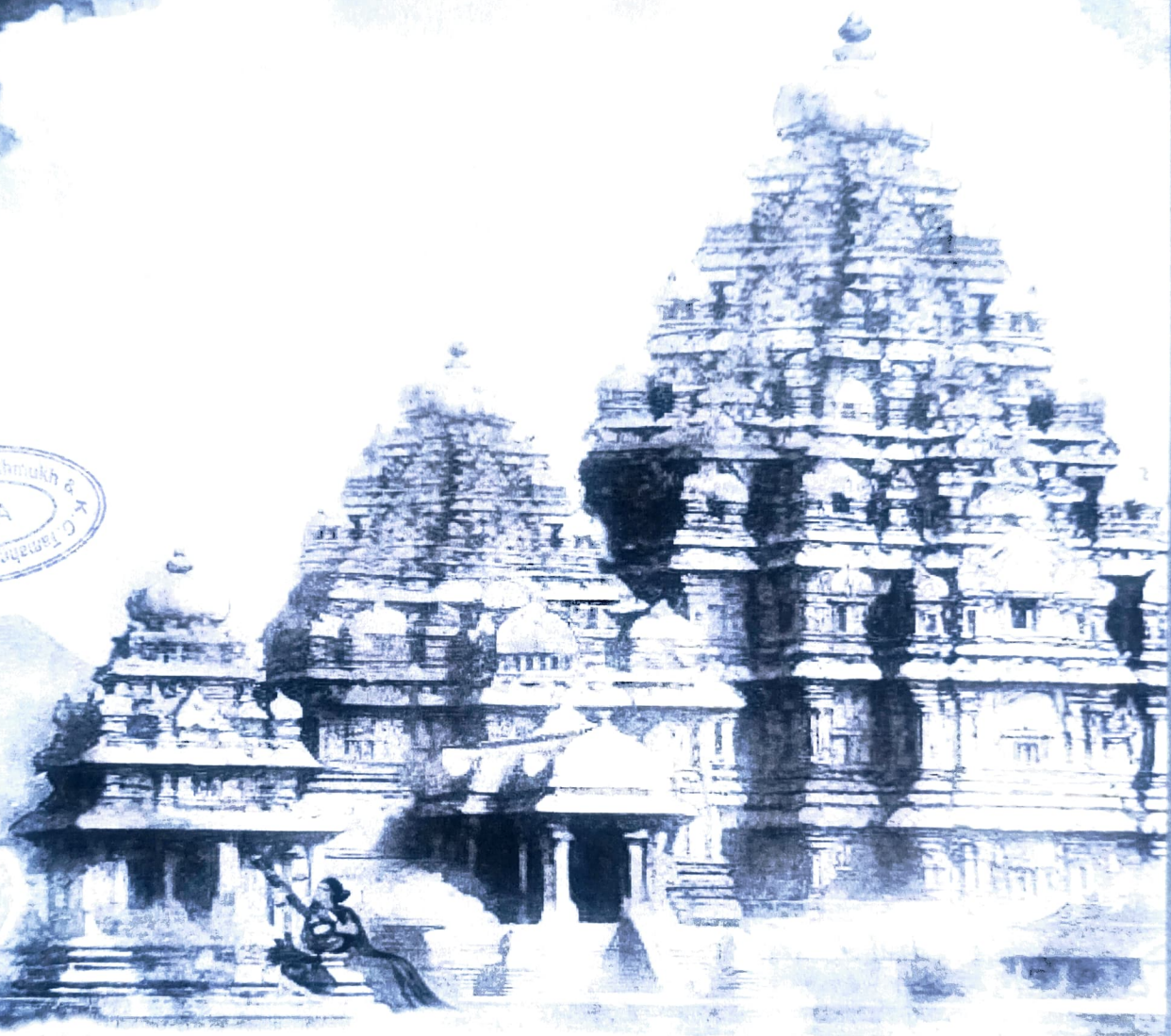
- सदरील शोधनिबंधासाठी पुढील उद्दिष्टे लक्षात घेतली आहे.
१. भारतातील कृषी आणि ग्रामीण वित्तपुरवठा करण्यात नाबार्डची भूमिका समजून घेणे.
 २. भारतातील कृषी आणि ग्रामीण विकासासाठी नाबार्डने सुरू केलेल्या विविध कार्यक्रमांवर प्रकाश टाकणे
 ३. नाबार्ड आणि देशातील कृषी आणि ग्रामीण विकास यांच्यातील प्रमुख दुवे समजून घेणे.



UGC CARE LISTED
ISSN No.2394-5990

संशोधक

वर्ष : ९२ मार्च २०२४ • पुरवणी विशेषांक १८



SNL

UGC CARE LISTED
ISSN No. 2394-5990



इतिहासाचार्य वि. का. राजवाडे मंडळ, धुळे
या संस्थेचे त्रैमासिक
॥ संशोधक ॥

पुरवणी अंक १८ - मार्च २०२४ (त्रैमासिक)

- शके १९४५
- वर्ष : ९२
- पुरवणी अंक : १८

संपादक मंडळ

- प्राचार्य डॉ. सर्जेराव भामरे
- प्रा. डॉ. मृदुला वर्मा
- प्राचार्य डॉ. अनिल माणिक बैसाणे
- प्रा. श्रीपाद नांदेडकर

अतिथी संपादक

- प्राचार्या डॉ. सोनाली पाटील
- प्रा. के. बी. चौगुले
- प्रा. एस. आर. ठोकळे

* प्रकाशक *

श्री. संजय मुंदडा

कार्याध्यक्ष, इ. वि. का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे ४२४००१
दूरध्वनी (०२५६२) २३३८४८, ९४२२२८९४७१, ९४०४५७७०२०

Email ID : rajwademandaldhule1@gmail.com

rajwademandaldhule2@gmail.com

कार्यालयीन वेळ

सकाळी ९.३० ते १.००, सायंकाळी ४.३० ते ८.०० (रविवारी सुट्टी)

अंक मूल्य रु. १००/-

वार्षिक वर्गणी (फक्त अंक) रु. ५००/-, लेख सदस्यता वर्गणी : रु. २५००/-

विशेष सूचना : संशोधक त्रैमासिकाची वर्गणी चेक/ड्राफ्टने
'संशोधक त्रैमासिक राजवाडे मंडळ, धुळे' या नावाने पाठवावी.

अक्षरजुळणी : सौ. सीमा शिंत्रे, पुणे.

टीप : या नियतकालिकेतील लेखकांच्या विचारांशी मंडळ व शासन सहमत असेलच असे नाही.





४६. भारतीय अर्थव्यवस्थेतील सेवा क्षेत्राचे बदलते स्वरूप
- डॉ. दत्ता उत्तमराव कुंटेवाड ----- २३६
४७. "छत्रपती शिवाजी महाराजांचे अर्थिक धोरण"
- प्रा. तुलशिदास मोकल ----- २४१
४८. "भारतातील पिक विमा योजनांच्या योगदानाचा अभ्यास"
- १) गोसावी पुजा तुकाराम २) डॉ. बी. बी. गाडेकर ----- २४५
४९. "भारताचा आर्थिक विकास आणि मानवी विकासाचे तौलनिक अध्ययन"
- कुंडलिक भिमराव चौगुले ----- २५१





“छत्रपती शिवाजी महाराजांचे अर्थिक धोरण”

A—

प्रा. तुलशिदास मोकल

इतिहास विभाग प्रमुख,

कोएसोचे, डॉ. चिंतामणराव देशमुख वाणिज्य कॉलेज, रोहा - रायगड

सौ. कुसुमताई ताम्हाणे कला महाविद्यालय, रोहा रायगड.

Principal
K.E.S. Dr.C.D. Deshmukh
Comm. & Soc. K.G.T. Arts
College, Roha - Raigad

गोष्टवारा :

छत्रपती शिवाजी महाराज हे सर्वच क्षेत्रातील दूरदृष्टीचे राज्यकर्ते होते. त्यांनी आपल्या कालखंडात आर्थिक विकासासाठी महत्त्वपूर्ण योगदान दिले. त्यांच्या आर्थिक योगदानाची संशोधनपूर्ण मांडणी या शोध निबंधात करण्यात आली आहे. कोणत्याही साम्राज्याच्या दृष्टीने महसूल हा महत्त्वाचा घटक असतो. म्हणून छत्रपति शिवाजी महाराजांनी महसूल व्यवस्थेचे अभ्यासपूर्ण नियोजन केले होते. महसूल जमा करण्यासाठी 'स्वराज्य' व 'मोगलाई' असे दोन भाग करण्यात आले होते. तसेच महसूल सुधारणेचे सहा टप्पे करण्यात आले होते. महसूल आकारण्याच्या पद्धती विकसित केल्या. प्रत्यक्ष, अप्रत्यक्ष व संकीर्ण करप्रणाली सुद्धा विकसित केली. उद्योग विकसित करत असताना कापड उद्योग, धातू उद्योग, जहाज बांधणी उद्योग या उद्योगांना प्रोत्साहन दिले. याही पुढे जावून त्यांनी आर्थिक विकासासाठी वेगवेगळी व्यापारी केंद्र निर्माण केली होती. व्यापारासाठी आवश्यक असणाऱ्या वस्तू, बाजारपेठा, वाहतूक व दळणवण व्यवस्था, उद्योग, व्यापार व संरक्षण यांचे नियोजन करून या व्यवस्थेमध्ये अमुलाग्र सुधारणा घडवून आणल्या होत्या. तसेच चलन व बँकिंग व्यवस्था विकसित केली होती. साम्राज्याच्या खर्चाचे नियोजन केले होते. या सर्व घटकांची मांडणी या शोध निबंधात करण्यात आली आहे.

कूट शब्द : महसूल, उद्योग, व्यापार, चलन, बँकिंग, खर्च.

प्रस्तावना :

छत्रपती शिवाजी महाराजांनी स्वकीय व परकीय शत्रूंचा बंदोबस्त करत हिंदवी स्वराज्य निर्माण केले होते. छत्रपती शिवाजी महाराजांची ध्येय-धोरणे हिंदवी स्वराज्याच्या दृष्टिकोनातून अत्यंत महत्त्वपूर्ण होती. या ध्येय-धोरणामध्ये नियोजन, कार्यप्रणाली व अंमलबजावणी यामध्ये पारदर्शकता होती. त्यांनी आपले आर्थिक धोरण राबवत असताना साम्राज्याच्या तसेच जनतेच्या हिताचा विचार करून आपले

आर्थिक धोरण राबविले होते. शेती व्यवसाय हा अर्थव्यवस्थेचा कणा आहे हे लक्षात घेवून शेतकरी व साम्राज्यहीत लक्षात घेवून अर्थप्रणालीशी संबंधीत आपले महसूल धोरण राबविले. उद्योग निर्मितीस चालना देत गरजेनुसार उद्योगांची निर्मिती केली. व्यापार प्रक्रियेत गरज, नियोजन, नियम व कार्य प्रणालीला अनुसरून सुसूत्रता आणली. व्यापार समृद्ध बनविण्यासाठी प्रोत्साहन दिले. चलन व्यवस्थेत सुसूत्रता आणली. बँकिंग क्षेत्रात अमुलाग्र सुधारणा केल्या. साम्राज्याच्या खर्चात नियोजपूर्वक बदल व सुधारणा घडवून आणल्या. या सर्व घटकांची मांडणी या शोध निबंधात करण्यात आली आहे.

उद्दिष्टे :

- छत्रपती शिवाजी महाराजांच्या महसूल धोरणाची माहिती जाणून घेणे.
- छत्रपती शिवाजी महाराजांच्या कालखंडातील उद्योगांची माहिती जाणून घेणे.
- छत्रपती शिवाजी महाराजांच्या कालखंडातील व्यापारविषयक माहिती जाणून घेणे.
- छत्रपती शिवाजी महाराजांच्या कालखंडातील चलन व्यवस्थेची माहिती जाणून घेणे.
- छत्रपती शिवाजी महाराजांच्या कालखंडातील बँकिंग उद्योगांची माहिती जाणून घेणे.
- छत्रपती शिवाजी महाराजांच्या कालखंडातील साम्राज्य खर्च विषयक माहिती जाणून घेणे.

संशोधन पद्धती : सदर शोधनिबंधासाठी वर्णनात्मक संशोधन पद्धतीचा अवलंब करण्यात आला आहे. तसेच माहिती संकलनासाठी उपब्धतेनुसार दुय्यम साधनांचा अवलंब करण्यात आला आहे.

छत्रपती शिवाजी महाराजांचे अर्थिक धोरण:

१. **जमीन महसूल:** जमीन महसूल हा छत्रपती शिवाजी महाराजांच्या आर्थिक धोरणाचा एक महत्त्वाचा भाग होता.



B.Aadhar

Single Blind Peer-Reviewed & Refereed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

October -2023

ISSUE No - (CDXXXI) 431 -C

"Contribution of Pre-Independence & Post-Independence Reformers & Reform Movements to Indian Renaissance (1818 AD to 2020 AD)"



Chief Editor

Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Dr. S. M. Jogdand
(I/C Principal)
Shri Shivaji College
of Art's, Comm. & Sci.,
Kandhar, Dist.Nanded

Dr. Vijaya K. Sakhare
Dept. of History
(UG,PG & Research Centre)
Shri Shivaji College
of Art's, Comm. & Sci.,
Kandhar, Dist.Nanded

This Journal is indexed in :

- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit To : www.aadharjournal.in



Aadhar PUBLICATIONS



20	स्वातंत्र्यपूर्व आणि स्वातंत्र्योत्तर काळातील स्त्रीमुक्ती सुधारणा चळवळी डॉ. गंगाधर बालाजीराव देशमुख	85
21	महात्मा फुले : मूलभूत सामाजिक परिवर्तनाची चळवळ आणि विचार डॉ. जनार्दन श्रीकांत जाधव	91
22	क्रांतीज्योती सावित्रीबाई फुले यांचे कार्य लेफ्ट. डॉ. पावडे खोब्राजी यामनराव	96
23	२० व्या शतकातील हैद्राबाद संस्थानातील शैक्षणिक चळवळ (विशेषतः मराठवाडा) डॉ. एम. डी. दामाजीवाले	100
24	संघर्षाची यशोगाथा - सावित्रीबाई ज्योतिराव फुले डॉ. संजीवनी बारहाते (जवादे)	104
25	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर : भारतीय संविधानाचे जनक डॉ. उषाताई लक्ष्मण मंगरे	109
26	पेरियार ई व्ही रामास्वामी नायकर यांचे कार्य गजानन किसन जुमडे	113
27	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे शिक्षण क्षेत्रातील कार्य आणि विचार प्रितम धोंडिबा टिळक , प्रा. डॉ. लक्ष्मीकांत जिरेवाड	122
28	महिला सबलीकरण कार्यक्रमाचे अध्ययन श्रीमती सीमा जालिंदर भोसले	124
29	भारतीय अर्थव्यवस्थेत कोव्हिड-१९ चा कृपी, उद्योग आणि सेवा क्षेत्रावरील परिणाम मनिषा महादेव मस्के , प्रा. डॉ. रत्नाकर आर. कांबळे	128
30	भारतीय स्त्री सुधारणा, सुधारक व कायदे प्रा. सौ. संगीता सदानंद स्वामी	131
31	नेहरूंच्या लोकशाही समाजवाद व विद्यमान परिस्थिती स्वाती व्ही. पाटील	134
32	महर्षी धों. के. कर्वे यांचे विधवा पुनर्विवाहाबाबत कार्य व त्याचे स्त्रीजीवनावर झालेले परिणाम श्री दराडे नवनाथ एकनाथ , डॉ. सविता गंगाधरराव मुंडे	137
33	सत्यस्वरूप सगुणाबाई क्षीरसागर यांचे सत्यशोधक चळवळीतील योगदान डॉ. अनिता व्यंकटराव शिंदे	141
34	महात्मा फुले यांचे शैक्षणिक विचार व कार्य डॉ. एच. टी. सातपुते	144
35	स्वातंत्र्यपूर्व व स्वातंत्र्योत्तर काळातील ब्रिटिश व भारत सरकारचे स्त्री उद्धाराचे कार्य डॉ. शारदा गोविंदराव बंडे	147
36	सामाजिक जाणीव असणारे समाजसुधारक : गोपाळ हरी देशमुख प्रा. डॉ. सोमनाथ गुंजकर	150
37	स्त्रीमुक्ती सुधारक, सुधारणा चळवळी आणि मराठीतील स्त्रीवादी विचार डॉ. बंदना माधव चव्हाण	154
38	महर्षी विठ्ठल रामजी शिंदे यांचे सामाजिक सुधारणेतील योगदान प्रा. राजकुमार ज्ञानोबा चाटे	162



महिला सबलीकरण कार्यक्रमाचे अध्ययन

श्रीमती सीमा जालिंदर भोसले

कोकण एज्युकेशन सोसायटीचे, डॉ. चिंतामणराव देशमुख वाणिज्य आणि सी. कुमुताई महिला कॉलेज, रोहा
महाविद्यालय, रोहा ता. रोहा, जि. रायगड., मोबाईल नंबर - ७७९६४४४६३
Principal
K. E. S. & Sau. K. G. T Arts
College, Roha - Raigad

गोषवारा -

महिलांच्या मालमतेवर अधिकार किंवा उत्पादन साधनांवर त्यांचे नियंत्रण अल्प प्रमाणात दिवून येते. अलीकडच्या काळात महिला कुटुंबप्रमुख असणाऱ्या घरांची संख्या वाढत आहे. केवळ राजकीय आरक्षण देऊन उपयोग नाही तर पुरुषांची मानसिकता बदलणे आवश्यक आहे. महिला सक्षमीकरण करण्यासाठी स्त्री पुरुष समानता प्रस्थापित करणे आवश्यक आहे. महिला सक्षमीकरण ही निसर्गाच्या सक्षमीकरणापासून स्वातंत्र्य बाब नाही व ती असूही शकत नाही. सर्व दुर्लक्षित लोक आणि देशांच्या सक्षमीकरणापासून ती वेगळी करता येत नाही. महिलांचे लढे आणि चळवळी समाजातील शांतता, पर्यावरण, कामगार, शेतकरी, मानवी अधिकार, लोकशाही विकेंद्रीकरण या विविध घटकांशी जोडणे आवश्यक आहे. तसेच समानता, न्याय, लोकशाही आणि शाश्वतता या तत्वांचे सक्षमीकरण होणे आवश्यक आहे. केवळ महिलांचे नव्हे तर महिलांबाबतच्या दृष्टिकोनाचे सक्षमीकरण होणे आवश्यक आहे. कारण महिला म्हणजे केवळ एक स्वतंत्र विभाग नाही. महिला समाजाचा एक महत्वाचा घटक आहेत. लष्करीकरण, मानवाधिकार, शाश्वत विकास या प्रत्येक समस्येबाबत महिलांचे मते दृष्टिकोन आणि विचार जाणून घेणे आवश्यक आहे. समाजातील प्रत्येक प्रश्न हा तितकाच महत्वाचा आहे.

शोधनिबंधातील मूलभूत शब्द - महिला सबलीकरण, महिला विषयक धोरण.

प्रस्तावना -

महिला सक्षमीकरणासाठी महाराष्ट्र शासनाने विविध योजना राबविल्या आहेत. उदा. १६ ते ६० वयोगटातील संकटग्रस्त महिलांसाठी, शासकीय महिला वसतिगृहे उभारली आहे. स्वयंसेवी आधारगृहे, संरक्षण समुपदेशन केंद्रे, मनोर्ध्वर्य योजना, शुभमंगल सामुदायिक विवाह योजना या महाराष्ट्र शासनातर्फे राबविलेल्या योजना आहेत तर केंद्र सरकारतर्फे नोकरदार महिलांसाठी वसतिगृहे, प्रशिक्षण व रोजगार कार्यक्रम, स्वाधार, उज्वला या योजना राबविल्या जातात.

शोधनिबंधाची उद्दिष्टे - संशोधिकेने शोधनिबंधाची पुढील उद्दिष्टे मांडली आहेत.

१. महिला सक्षमीकरण धोरणाची संकल्पना अभ्यासणे.
२. महिला सक्षमीकरण धोरणाची परिणामकारकता पाहणे.
३. महिला सक्षमीकरण विषयक कार्यक्रमांचा आढावा घेणे.

संशोधन पद्धती - प्रस्तुत शोधनिबंधाचा प्रकार वर्णनात्मक आणि विश्लेषणात्मक आहे.

तथ्य संकलन - प्रस्तुत शोधनिबंधासाठी दुय्यम माहितीचा वापर केला आहे. शोधनिबंधासाठी आवश्यक असणारी माहिती संदर्भ ग्रंथ पुस्तके मासिके वर्तमानपत्रे यातून घेतली आहे.

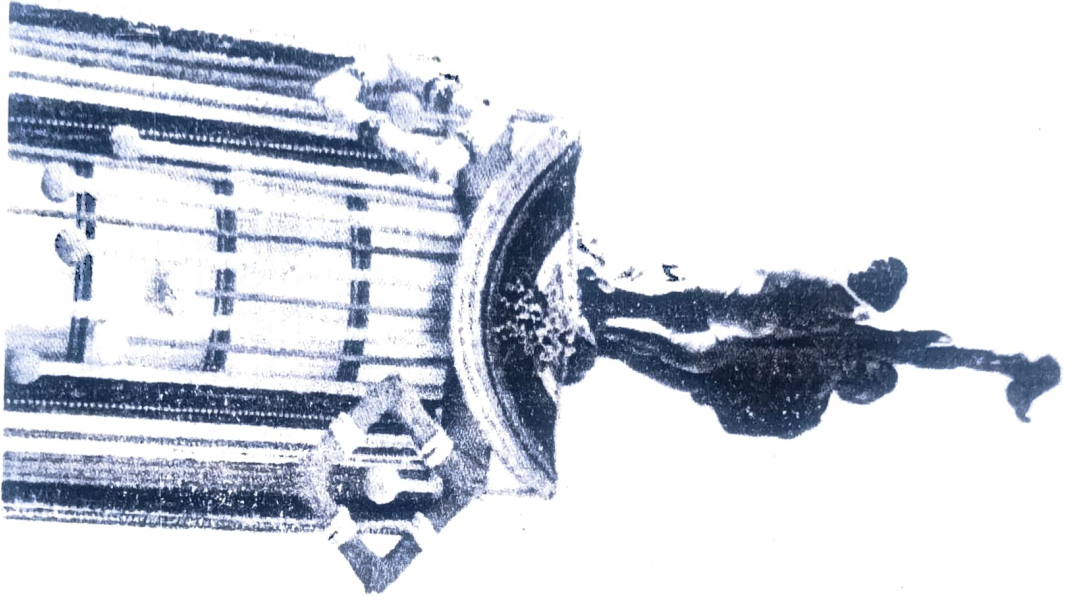
सक्षमीकरणाचा अर्थ -

सक्षमीकरण म्हणजे इतरांवर अधिकार सत्ता गाजवणे नाही किंवा आपल्या हिश्यापेक्षा जास्त वाढ्यावर आपला हक्क सांगणे नव्हे तर सक्षमीकरण म्हणजे व्यक्तीचे लोभ, हाव, हिंसेची वृत्ती यांच्यावर नियंत्रण ठेवण्याचा अधिकार इतरांनाही वाढू देण्याचा त्यांना दिलासा देण्याचा तसेच काळजी घेण्याचा अधिकार होय. न्याय, नितीतत्वे मदाचरण यासाठी लढा देण्याचा अधिकार मनाचा आंतरिक विकास करून स्वतःमध्ये शहाणपण निर्माण करण्याचा अधिकार होय.

महिला सक्षमीकरणाचा अर्थ -

आज महिला सक्षमीकरणासाठी सर्व स्तरावर मोठ्या प्रमाणात प्रयत्न केले जात आहेत. त्यासाठी मोठ्या प्रमाणात योजना राबवून महिलांना सुविधा उपलब्ध करून दिला जात आहेत. परंतु आजही समाजकारणात 23 of 30 व राजकारणात स्त्रियांचे मोठ्या प्रमाणात मागासलेपण दिसून येत आहे. स्त्रीवादी चळवळीच्या मते, जो पर्यंत स्त्रिया सर्वांगीण सबल होत नाही तोपर्यंत त्यांचे शोषण थांबत नाही. महिला समाजकारण, राजकारण यांमध्ये नेतृत्व करत नाही तोपर्यंत त्या आर्थिकदृष्ट्या समृद्ध होत नाही.





ISSN : 2278-59

(Inst.Reg: No.Maharashtra/13482/Satara/2010)

Email ID : sisms2010@gmail.com

SATARA ITIHAS SANSHODHAN
MANDAL, SATARA

SANSHODHAN

PEER REVIEWED RESEARCH JOURNAL

ISSUE - XIV



October 2022

अनुक्रमणिका

अ.क्र.	प्राध्यापकाचे नाव	प्रोधनविषयाचे नाव	पान क्र.
1	डॉ. बाळासाहेब आमगोडा कोटलगी	'शाकृत साहित्यिक हरिप्रदसूतीच्या कव्हेरील व्यापारी परंपरा आणि वारसा'	1
2	डॉ. कारखानीस सागर पुरतीपर	सातवाहनकालीन महाराष्ट्राची आहारसंस्कृती	5
3	डॉ. नाडगोडा आरती बळवंत	Archaeological sources for the study of the history of Karnataka	12
4	डॉ. नलिनी अविनाश वाघमारे	Akkamma's Contribution to Vachana Sahitya and Culture	17
5	श्रिया विजेश कुलकर्णी	सुरसुंदरी शुकसाीकेचे टिकात्मक परिसण	25
6	शिंदे आदेश राजेंद्र	मध्ययुगीन भारतातील सूफी खानकाहांचे योगदान	30
7	डॉ. जाधव जनार्दन श्रीकांत	"छत्रपती शिवाजी महाराज यांचे समतेचे धारण: एक दृष्टिक्षेप"	36
8	डॉ. मधुकर विठोबा जाधव	छत्रपती शिवाजी महाराजांची स्वतंत्र स्वराज्य प्रतीके	42
9	घाडगे राजेंद्र मानसिंगराव	शहाजीपुत्र संभाजीराजे भोसले	47
10	इदलकर सीमा नवनाथ	पेशवेकालीन स्त्री-जीवन	53
11	कणो दिलीप महादू	नाना फडणविसांचे आत्मचरित्र : एक आकलन.	60
12	धुर्यकर पूनम रमेश	मराठेकालीन महाराष्ट्रातील श्रियांचे सामाजिक स्थान	66
13	डॉ. सातपुते राजेंद्र भिमाजी	मराठी राज्याचे स्थैर्य व माधयराव पेशव्यांनी केलेल्या सुधारणा	75
14	प्रा. जमटांड नितेश प्रकाश प्रा. डॉ. राजेंद्र सातपुते	छत्रपती शाहू महाराज व निजाम संपर्क -एक ऐतिहासिक अभ्यास	88
15	अरविंद आबासा पाटील	राशाख क्रांतीचे जनक वामपुत्र बळवंत फडके यांचे कार्य	92

16.	डॉ. कुलकर्णी मंजरी महेंद्र	अनकलकाट संस्थानातील जमीनदपरांचे बंड 1830	98
17.	नागर अंकिता मोरे यश संदीप	Unweiling The Forgotten Battle of Aberdeen. 1859 (Andaman)	102
18.	अदाटे अमृता विठ्ठल	समाजसुधारक गंगाळ गणेश आणारकर यांचे स्त्रीवादी विचार.	109
19.	डॉ. वैशाली अभिजित सांग	Begum Shareefa Hamid Ali: One of the Neglected Woman Hero in Indian History	117
20.	डॉ. विधाते गणेश शंकर	भारतीय कामगार चळवळीमधून लोकमान्य बाळ गंगाधर टिळकांचे योगदान	123
21.	डॉ. चंद्रकांत बाबुराव कुंभार	म. गंधर्वाजीच्या विचारानून स्वराज्य लढा	130
22.	श्रीमती सीमा जालिंदर भोसले	शोडा केराव कर्य यांच्या सामाजिक व शैक्षणिक कार्यांचे चिकित्सक अभ्यासून	135
23.	डॉ. सौ. वंदना रामचंद्र लोढ	भारतातील स्त्री शैक्षणिक सुधारक पंडिता रमाबाई	138
24.	डॉ. कदम संतोष तुकाराम	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर सामाजिक व आर्थिक विचारांचे विश्लेषण	142
25.	डॉ. मोरे संभाजी आनंदा	विजयी मराठाकारांचे अस्पृश्यता निवारण कार्य एक मागोवा	150
26.	डॉ. संजीव सुखलाल बोडवे	कर्मवीर भाऊराव पाटील यांचे शिक्षण विषयक विचार व कार्य	154
27.	प्रशांत वसंत रामसुरे	Women's Contribution in Indian Freedom Movement in Pre-Gandhian and Gandhian Era	161
28.	वाघमारे कबीर दास सुदान	JRD Tata and his Innovative Practices	168



१. बिपन चंद्र मुखर्जी, महाजन सुचेता-इंडियाज स्टूडेंट-भारताचा स्वातंत्र्यसंग्रह अनुवादक-काळे एम.व्ही.-के सागर प्रकाशन पुणे -
प्र.आ एप्रिल २००३-पान.१२०.१२१
२. किता पान ११ ते २७ प्रास्ताविक
३. गांधी मोहनदास-इंडियन होम स्ल हिंद स्वराज्य अनु.भटकक - पॉप्युलर प्रकाशन मुंबई प्र.आ २०१७/१९३९ सत्याचे प्रयोग-
गांधी मो.क. पान ९ प्रस्तावना
४. किता प्रस्तावना-गांधी.मो.क. २२ नोव्हें १९०९ पान.१८
५. किता प्रकरण १४ पान.११०
६. वानखेडे चंद्रकांत-गांधी का मरत नाही-मनोविकास प्रकाशन पुणे चौथी आवृत्ती ११-११-२०२० पान.५१
७. किता गांधी-इंडियन होमरूल पान.१०२
८. किता प्रकरण १३ पान.४७ ते ५०
९. पियर लुई म.गांधी-अनु जोगळेकर साधना प्रकाशन पुणे दुसरी आवृत्ती.२०-९-२०१९ पान.१३ प्रस्तावना
१०. कसबे रावसाहेब- गांधी-प्रकाशकबावडेकर-लोकवाड-मय मुंबई २०२० प्रथम आवृत्ती प्रस्तावना पान १२,१३
११. किता-इंडियाज स्टूडेंट पान. ३३२,३३३
१२. किता-गांधी-इंडियन होमरूल- प्रकरण १७ पान. प्रस्तावना
१३. किता-कसबे रावसा पान. ४७
१४. किता-वानखेडे चंद्रकांत मलपूष
१५. किता वानखेडे पान. ३६
१६. झटले चंद्रकांत मजबूती का नाम म.गांधी-न्यू इरा पब्लिकेशन पुणे विद्वतीय आवृत्ती-२ ऑक्टो २०२२ पान. २१४
१७. किता-वानखेडे पान.१५४
१८. किता-वानखेडे पान.१५८
१९. किता-पियर लुई पान.७३८
२०. किता- वानखेडे पान.६२

22. धोंडो केराव कर्वे यांच्या सामाजिक व शैक्षणिक कार्यांचे चिकित्सक अभ्यसन

श्रीमती सीमा जलिनर भोमने
डॉ. चिंतामणराव देशमुख ज्योतिष आणि

Principal
सौ. कुसुमताई ताम्हाने कला महाविद्यालय, रोहा
D.C.D. Deshmukh
गोहाळा - रोहा, जिल्हा - रायगड.

प्रस्तावना याडा केशव कर्वे डॉ. अण्णा कर्वे रत्नागिरी जिल्ह्यातील मुकड गावचे होते. कर्वे यांची वारसी मुले रघुनाथ, शुकुट, विठ्ठल आणि भस्कर यांनीही पुढे वेगवेगळ्या क्षेत्रांमध्ये प्रवीण कार्य केले. शिक्षणासाठी त्यांना खूप पायपीट करावी लागली. इ.स. १८८१ मध्ये मॅट्रिक झाल्यानंतर त्यांनी मुंबईच्या एल्फिन्स्टन कॉलेजमध्ये प्रवेश घेतला. त्या कॉलेजतून त्यांनी गणिताची पदवी संपादन केली. यथाच्या चौदाव्या वर्षी त्यांचा राधाबाईशी विवाह झाला. राधाबाई त्या वेळी ८ वर्षांच्या होत्या. वयाच्या २७ व्या वर्षी इ.स. १८९१ साली बाळंतपणात राधाबाईंचा मृत्यू झाला. लोकमान्य टिळक हे फर्ग्युसन महाविद्यालयात गणिताचे अध्यापन करीत होते. पण राजकारणाच्या राधुमत्तीत उत्तरल्यानंतर त्यांच्या रिकाम्या जागे गणित विभागाचे प्रमुख असणारे गोपाळ कृष्ण गोखले यांनी अण्णांना बोलावून घेतले. इ.स. १८९१ ते इ.स. १९१४ या प्रदीर्घ कालखंडात अण्णांनी गणित हा विषय शिकवला.

सहचारिणी राधाबाई कालवश झाल्या त्या वेळी अण्णांचे वय पंचेचाळीसच्या आसपास होते. श्रौढ वयात विश्व झालेल्या पुरुषानेही अल्पवयीन कुमारिकेशीच तान करपाची त्या काळात प्रथा होती. लहान वयात मुलींची ताने होणे, पण दुहेरीने पती लवकर मरण पावला तर त्या मुलीला मात्र त्याची विधवा म्हणून उर्षित आयुष्य घालवावे लागे. ही समाज रीत नाकारणाऱ्या अण्णांनी पंडिता साबाबाईंच्या शारदा सदन संस्थेत शिकणाऱ्या गोदाबाई या विधवा मुलीशी पुनर्विवाह केला. ही गोष्ट काळाला मानवणारी नव्हती. अण्णा पत्नीसह मुकुडवा गेल्यानंतर अण्णांचा सामाजिक बहिष्कार टाकण्याचा ठराव संमत झाला. याच गोदाबाई पुढे आनंदी कर्वे किंवा बाया कर्वे म्हणून व्ह्यातनाम झाल्या. अण्णासहबांच्या कार्यात बाया कर्वे यांचा सक्रिय वाटा होता. अण्णांचा पुनर्विवाह ही बलिग्रात बाब नव्हती. घातक सामाजिक प्रथाविरुद्ध केलेले ते बंड होते. पुनर्विवाहासाठी लोकमताने जागरण करावे, या हेतूने २१ मे इ.स. १८९४ या दिवशी अण्णांनी पुनर्विवाहाचा एक वृत्तबळ्या घेतला. याच सुमारास अण्णांनी 'विधवा विवाह प्रतिबंध निवारक' मंडळाची स्थापना केली. विधवा-विवाहाला विरोध करणाऱ्या प्रतिगामी प्रवृत्तींना आवर घालणे हे या मंडळाचे काम होते. बालविवाह, बट-कुमारी विवाह, केशवपन यासारख्या अन्याय्य रूढीत अडकलेल्या अनिकेत स्त्रियांना मोक्का शास मिळवा म्हणून इ.स. १८९६ मध्ये अण्णांनी सहा विधवा महिलांसह 'अन्या बालिकाश्रम' काढला. 'विधवा विवाहोत्तेजक' मंडळाची स्थापना केली. विधवाविवाह त्याच संमत मानला जात नव्हता अशा काळामध्ये अण्णांनी विधवा विवाहाचा आग्रह धरून समाजाच्या मानसिकतेमध्ये बदल करायसाठी चळवळ उभी केली या चळवळीचा एकूणच परिणाम म्हणजे या काळामध्ये पुनर्विवाह शाही समाजाची मानसिकता तयार होऊ लागली रावबहादूर गणेश गोविंद गोखले यांनी अण्णांचे हे श्रान कार्य पाहून हिाणे येथील आपली सहा एकरांची जागा आणि रु. ७५०० सस्येच्या आभारगोसाठी अण्णांकडे सुपूर्द केले. या उजाड माळारानावर अण्णांनी एक शोषडी बांधली. ही पहिलीबहिनी शोषडी



Peer Reviewed Referred
and UGC Listed Journal
(Journal No. 40776)

ISSN 2277 - 5730

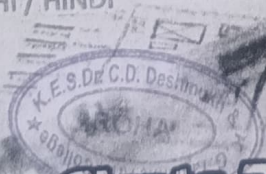
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Single Blind Review / Double Blind Review

Volume - XIII, Issue - I
January - March - 2024
MARATHI / HINDI

Impact Factor / Indexing
2023 - 7.428
www.sjifactor.com



Ajanta Prakashan



CONTENTS OF MARATHI



क्रम सं.	शीर्षक एवं लेखक के नाम	पृष्ठ संख्या
१	समाजसुधारक महर्षी कर्मवीर भाऊराव पाटील प्रा. डॉ. दयानंद प्रभू गायकवाड	१-३
२	सावित्रीबाई फुले यांचे जीवन व कार्य प्रा. डॉ. अंकुश मारुती सोहनी	४-९
३	एकोणिसाव्या शतकातील महात्मा जोतीराव फुलेंच्या समाजसुधारणा कार्याचे वेगळेपण प्रा. डॉ. चव्हाण बळीराम बी.	१०-१६
४	राजर्षी छत्रपती शाहूमहाराजांच्या १९ व्या शतकातील सामाजिक व शैक्षणिक सुधारणा डॉ. एस. व्ही. पाथरकर	१७-२०
५	१९ व्या शतकातील राष्ट्रवादी विचारांमधील टिळकांचे योगदान आहिरे माधुरी संजय	२१-३०
६	आधुनिक मराठी काव्य आणि केशवसुत मानसी वालिंबे	३१-५०
७	१९ व्या शतकातील आर्थिक बदल आणि कृषी व्यवस्था डॉ. मनिषा राजेंद्र सामंत	५१-५५
८	एकोणिसाव्या शतकात विधवांच्या पुनर्विवाहासाठी महाराष्ट्रातील समाज सुधारकांनी केलेले योगदान पल्लवी शेंडे	५६-६०
९	राष्ट्रभारणीत स्वामी विवेकानंदांच्या शैक्षणिक विचारांचे योगदान डॉ. प्रसाद सुरेश भागवत	६१-६५
१०	महात्मा ज्योतिबा फुले महिला सक्षमीकरणाचे प्रणेत - एक अभ्यास सहा. प्रा. रामदास येडे	६६-७१
११	१९ व्या शतकातील उदारमतवादी परंपरेत न्या. महादेव गोविंद रानडे यांचे योगदान डॉ. संतोष भावार्थे	७२-७६
१२	असहकार चळवळ: महात्मा गांधीच्या रचनात्मक कार्यक्रमाचा आधार संतोष चंपतराव गोहोकार डॉ. एस. एस. बिचेवार	७७-८१
१३	नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० - स्वरूप, संधी आणि आव्हाने श्रीमती सीमा जालिंदर भोसले	८२-८८

१३. नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० – स्वरूप, संधी आणि आव्हाने

श्रीमती सीमा जालिंदर भोसले

कोकण एज्युकेशन सोसायटीचे, डॉ. चिंतामणराव देशमुख वाणिज्य आणि
सौ. कुसुमताई ताम्हाने कला महाविद्यालय, रोहा, ता.-रोहा, जि.-रायगड
Principal
S. Dr.C.D.Deshmukh
Comm. & Sau. K.G.T Arts
College, Roha - Raigad

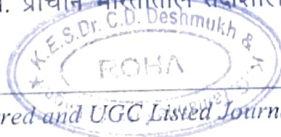
गोपबारा

शिक्षण अधिक अनुभवात्मक, सर्वसमावेशक, एकात्मिक, जिज्ञासू, संशोधन-केंद्रित, लवचिक आणि अर्थातच आनंददायक होण्यासाठी अध्यापनशास्त्र उत्क्रांत होण्याची गरज आहे. शिकणाऱ्यांचे सर्व पैलू आणि क्षमता विकसित होण्यासाठी आणि शिक्षण, सर्व दिशांनी विकसित होण्यासाठी उपयुक्त आणि शिकणाऱ्यासाठी अधिक समाधानकारक होण्यासाठी, अभ्यासक्रमात विज्ञान आणि गणिताच्या बरोबरीनेच मूलभूत कला, हस्तकला, मानवशास्त्रे, खेळ, क्रीडा आणि स्वास्थ्य, भाषा, साहित्य, संस्कृती, आणि मूल्ये यांचा समावेश असणे अत्यावश्यक आहे. शिक्षणामुळे चारित्र्य घडले पाहिजे आणि ज्यायोगे शिकणारे नीतिवान, तर्कशुद्ध, सहानुभूतीशील आणि सहृदय बनतील आणि त्याच वेळी ते विद्यार्थी लाभदायी आणि समाधानकारक रोजगार मिळवण्यासाठीही तयार होतील. नवीन शिक्षण धोरणाने सर्व विद्यार्थ्यांना ते कुठेही रहात असले तरीही, चांगल्या गुणवत्तेची शिक्षण व्यवस्था पुरवली पाहिजे आणि उपेक्षित, वंचित आणि अन्य प्रतिनिधित्व असलेल्या गटांवर विशेष लक्ष केंद्रित केले पाहिजे. शिक्षण हे। समानता सुनिश्चित करण्याचे मोठे माध्यम आहे आणि याद्वारे समाजात समानता, सर्व समावेशकता आणि सामाजिक-आर्थिक गतिशीलता साध्य करता येते. वरील गटातील विद्यार्थ्यांना काही अडवळे असले तरीही, शिक्षण व्यवस्थेत प्रवेश घेण्यासाठी आणि त्यात त्यांना उत्कृष्ट कामगिरी करता येण्यासाठी सर्व प्रयत्न केले पाहिजेत.सद्यकालीन अध्ययनातून होणारी निष्पत्ती आणि काय करणे आवश्यक आहे यांच्यामधील दरी अगदी बालपणातील संगोपन आणि शिक्षणापासून ते उच्च शिक्षणापर्यंतच्या शिक्षणव्यवस्थेत, सर्वोच्च दर्जा, समानता आणि एकात्मता आणणाऱ्या मोठ्या सुधारणा करून भरून काढणे अनिवार्य आहे.

शोधनिबंधातील मूलभूत शब्द - शिक्षण, पायाभूत स्तर, पूर्वाध्ययन स्तर, पूर्वमाध्यमिक स्तर, माध्यमिक स्तर.

प्रस्तावना

प्राचीन आणि सनातन भारतीय ज्ञान आणि विचारांची समृद्ध परंपरा लक्षात घेऊन हे धोरण तयार करण्यात आले आहे. भारतीय विचार आणि तत्त्वज्ञानात, ज्ञान, प्रज्ञा आणि सत्याचा शोध ही नेहमीच मानवाची सर्वोच्च उद्दिष्टे मानली जातात. प्राचीन भारतात शिक्षणाचे लक्ष्य या सांसारिक जीवनाची तयारी किंवा शाळानंतरच्या जीवनाची तयारी म्हणून ज्ञान मिळवणे एवढेच नव्हते तर पूर्ण आत्म-ज्ञान किंवा मोक्ष होते. प्राचीन भारतातील तत्त्वज्ञानात, नालंदा, विक्रमशीला, वल्लभी अशा जागतिक दर्जाच्या संस्थांनी



UGC CARE LISTED
ISSN No.2394-5990

संशोधक

वर्ष : ९२ मार्च २०२४ पुरवणी विशेषांक १८



SNL

UGC CARE LISTED
ISSN No. 2394-5990



इतिहासाचार्य वि. का. राजवाडे मंडळ, धुळे
या संस्थेचे त्रैमासिक
॥ संशोधक ॥

पुरवणी अंक १८ - मार्च २०२४ (त्रैमासिक)

- शके १९४५
- वर्ष : ९२
- पुरवणी अंक : १८

संपादक मंडळ

- प्राचार्य डॉ. सर्जेराव भामरे
- प्राचार्य डॉ. अनिल माणिक बैसाणे
- प्रा. डॉ. मृदुला वर्मा
- प्रा. श्रीपाद नांदेडकर

अतिथी संपादक

- प्राचार्या डॉ. सोनाली पाटील
- प्रा. के. बी. चौगुले
- प्रा. एस. आर. ठोकळे

* प्रकाशक *

श्री. संजय मुंदडा

कार्याध्यक्ष, इ. वि. का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे ४२४००१
दूरध्वनी (०२५६२) २३३८४८, ९४२२२८९४७१, ९४०४५७७०२०

Email ID : rajwademandaldhule1@gmail.com

rajwademandaldhule2@gmail.com

कार्यालयीन वेळ

सकाळी ९.३० ते १.००, सायंकाळी ४.३० ते ८.०० (रविवारी सुट्टी)

अंक मूल्य रु. १००/-

वार्षिक वर्गणी (फक्त अंक) रु. ५००/-, लेख सदस्यता वर्गणी : रु. २५००/-

विशेष सूचना : संशोधक त्रैमासिकाची वर्गणी चेक/ड्राफ्टने
'संशोधक त्रैमासिक राजवाडे मंडळ, धुळे' या नावाने पाठवावी.

अक्षरजुळणी : सौ. सीमा शिंत्रे, पुणे.

टीप : या नियतकालिकेतील लेखकांच्या विचारांशी मंडळ व शासन सहमत असेलच असे नाही.





अनुक्रमणिका

१. '१९९० नंतरची महाराष्ट्रातील बदलती ग्रामीण आणि कृषी अर्थव्यवस्था आणि ग्रामीण मराठी साहित्यातील त्याचे चित्रण'
- प्रा. भरतकुमार भागाजी भालेराव ----- ७
२. लिंगाधारी अंदाजपत्रक (Gender Budget)
- डॉ. सुरेखा भिंगारदिवे ----- १६
३. आर्थिक विकासाचा पर्यावरणीय गुणवत्तेवरील परिणाम - एक अभ्यास विशेष संदर्भ पुणे शहर
- १) डॉ. बेजमी.जी. लोबो २) अर्चना ज्ञानेश्वर भोंडवे (संशोधक) ----- १९
४. महाराष्ट्रातील गड किल्ल्यांचे संवर्धन - एक चिकित्सक अभ्यास
- श्रीमती सीमा जालिंदर भोसले ----- २५
५. 'आदिवासी समाज आणि समकालीन परिस्थिती'
- डॉ.संदीप भागू चपटे ----- २९
६. शाश्वत विकासासाठी जल व्यवस्थापन : काळाची गरज
- प्रा. डॉ. चव्हाण दत्तात्रय अर्जुन ----- ३४
७. महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजनेचा रोजगार निर्मितीमधील योगदानाचा अभ्यास
- १) डॉ. गोखनाथ वाकळे २) श्री. गणेश मच्छिंद्र चोर ----- ३८
८. आदिवासी समुदाय आणि सद्यस्थिती
- १) सहा. प्रा. दाणी चंद्रकांत बापूजी २) सहा. प्रा. रमेश काशिराम भोये ----- ४२
९. महिला सबलीकरण - संकल्पनात्मक अध्ययन
- १) दिवेकर स्वप्नाली नितीन २) डॉ. ज्योती किरवे ----- ४५
१०. महाराष्ट्रातील कृषी-पर्यटन व्यवसायाच्या समस्या आणि संभाव्यता
- डॉ. श्रीकांत एम. फुलसुंदर ----- ५०





महाराष्ट्रातील गड किल्ल्यांचे संवर्धन - एक चिकित्सक अभ्यास

श्रीमती सीमा जालिंदर भोसले

को.ए.सो.चे डॉ. सी.डी. देशमुख वाणिज्य व
सौ.के.जी ताम्हणे कला महाविद्यालय रोहा,

तालुका - रोहा, जिल्हा - रायगड

ईमेल - seema1010bhosale@gmail.com

मोबाईल - ८१४९१०१९४३.

Principal

K.E.S. Dr.C.D.Deshmukh
Comm. & Sav. K.G.T Arts
College, Roha - Raigad

गोपवारा -

महाराष्ट्रात आज अशा बऱ्याच वास्तू, किल्ले, बागा आहेत त्यांची अपुऱ्या निधीपोटी, अनास्थेमुळे दुर्दशा झाली आहे. अशा वास्तूंचे संवर्धन करून त्यांना पुन्हा सुशोभित करून वारसासाठी खुले करण्याचे काम आपण करायला हवे आहे. गड-किल्ले, ऐतिहासिक वाडे, वास्तू, सांस्कृतिक जागा, बागा, डोंगर यांचे जतन करून त्यांना स्थानिक लोकांसाठी आणि पर्यटकांसाठी खुल्या करून देणे गरजेचे आहे. या जागांचे ऐतिहासिक आणि भौगोलिक महत्व लक्षात घेऊन संवर्धन, पुनर्बांधणी आणि सुशोभीकरण करणे आवश्यक आहे. पर्यावरणाचा समतोल राखून स्थानिक लोकांचे हित जपून हे संवर्धन करावे. या उपक्रमासाठी लागणारा निधी हा नागरिकांच्या मदतीनेच गोळा केला जावा. महाराष्ट्रात राहणारा मराठी माणूसच या संवर्धनातील गुंतवणूकदार वा भागीदार असेल. या कामासाठी लागणारे मनुष्यबळ मुद्दा स्वयंस्फूर्तच असेल. इतिहास प्रेमी, निरालंघनी, विद्यार्थी, गृहिणी, ज्येष्ठ नागरिक, सर्वसामान्य माणूस हा या उपक्रमात भाग घेऊ शकतील.

शोधनिबंधातील मूलभूत शब्द - गड, किल्ले, ऐतिहासिक वास्तू, सांस्कृतिक संवर्धन, वास्तू पर्यटन.

परिचय

महाराष्ट्राचे आगम्य दैवत छत्रपती शिवाजी महाराज यांनी किल्ले व किल्ले जसे गडकड शहराची घटका मोजत आहेत. त्यांचे संवर्धन होणे बाळाची गरज आहे. स्वराज्याचे सार कणके जपून पुणे, मुंबयच्या वाट्यालीत आपले योगदान देणे गरजेचे पडल्याचे संवर्धन आहे. छत्रपती शिवाजीच्या मर्यादा जपण्याचे हे संवर्धनाचे संवर्धन करणे ही आपली नीतिके. स्वराज्याचे सार शिवाजीचे पाईक होण्याचे सर्वोत्तम पध्दत आहे. जरी जरी जरी आपली जरीमताच हाकली तर त्याचा काय फायदा होऊ शकतो? परिचित केला आहे. पुढील पध्दतीने

आमच्यासाठी काय जपून ठेवले असे विचारले गेले, तर आपण काय दाखवणार आहोत असा प्रश्नच आहे. गडकोटांच्या संवर्धनासाठी काही संस्था काम करत आहेत. त्यांना आपण सहकार्य करावे. आपल्या पूर्वजांच्या विचारांचा वारसा जपण्यासाठी ध्येयवादी व्हावे आणि आपल्याला मिळेल तो दिवस गडकोटांना द्यावा. गड किल्ल्यांवरील वारसा जतन व संवर्धन करावा.

शोध निबंधाची उद्दिष्टे -

संशोधकेने शोधनिबंधाची पुढील उद्दिष्टे मांडली आहेत.

१. महाराष्ट्रातील गड किल्ल्यांचे संवर्धन संकल्पनात्मक अध्ययन करणे
२. महाराष्ट्रातील गड किल्ल्यावर असणाऱ्या समस्यांचे अध्ययन करणे.
३. महाराष्ट्रातील गड किल्ल्यांच्या संवर्धनासाठी उपाय योजना सुचविणे.

संशोधन पद्धती -

प्रस्तुत शोधनिबंधाचा प्रकार वर्णनात्मक आणि विशेषनात्मक आहे. उद्दिष्टानुसार शोधनिबंधाचा आराखडा तयार करण्यात आला आहे.

महाराष्ट्रातील किल्ले

'सकट देशा, कणखट देशा, दगडाच्या देशा' या शब्दांत महाराष्ट्राच्या डोंगर दगोत समलया महाराष्ट्राचे यथार्थ वर्णन गोविंददास जाली केलेले आहे. महाराष्ट्राला महाराष्ट्राच्या रांगांमध्ये पकटदार जपलाची चिसोपणती लाभलेली आहे. त्याचबरोबर छत्रपती शिवाजी महाराजांच्या शौर्याचा इतिहास ह्या दऱ्या-खांवाजी, डोंगराणी जाडलेला आहे. या डोंगर रांगांतील किल्ले हा इतिहास आपणामागे आजही बोलका करतात. या याचाराच इतिहास जन्माला आला आणि यांच्या साहाय्याने



UGC CARE LISTED
ISSN No.2394-5990

संशोधक

वर्ष : ९२ • मार्च २०२४ • पुरवणी विशेषांक १६



॥ श्री विश्वनाथो विजयते ॥

पुणे, मार्च २०२४

14EK



UGC CARE LISTED
ISSN No. 2394-5990

इतिहासाचार्य वि. का. राजवाडे मंडळ, धुळे
या संस्थेचे त्रैमासिक
॥ संशोधक ॥

पुरवणी अंक १६ - मार्च २०२४ (त्रैमासिक)

- शके १९४५
- वर्ष : ९१
- पुरवणी अंक : १६

संपादक मंडळ

- प्राचार्य डॉ. सर्जेराव भामरे
- प्राचार्य डॉ. अनिल माणिक बैसाणे
- प्रा. डॉ. मृदुला वर्मा
- प्रा. श्रीपाद नांदेडकर

अतिथी संपादक

- प्राचार्या डॉ. सोनाली पाटील
- प्रा. के. बी. चौगुले
- प्रा. एस. आर. टोकळे

* प्रकाशक *

श्री. संजय मुंदडा

कार्याध्यक्ष, इ. वि. का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे ४२४००१
दूरध्वनी (०२५६२) २३३८४८, ९४२२२८९४७९, ९४०४५७७०२०

Email ID: rajwademandaldhule1@gmail.com

rajwademandaldhule2@gmail.com

कार्यालयीन वेळ

सकाळी ९.३० ते १.००, सायंकाळी ४.३० ते ८.०० (रविवारी सुट्टी)

अंक मूल्य रु. १००/-

वार्षिक वर्गणी (फक्त अंक) रु. ५००/-, लेख सदस्यता वर्गणी : रु. २५००/-

विशेष सूचना : संशोधक त्रैमासिकाची वर्गणी चेक/ड्राफ्टने
'संशोधक त्रैमासिक राजवाडे मंडळ, धुळे' या नावाने पाठवावी

अक्षरजुळणी : सौ. सीमा शिंत्रे, पुणे.

टीप : या नियतकालिकेतील लेखकांच्या विचारांशी मंडळ व शासन सहमत असेलच असे नाही.





- 22 **Digital Economy: Enhancing the Sustainable Development of Economy in Context of Digital Eco-system**
- Dr. Shakeb Ahmed Mumtaz Husain ----- 131
- 23 **Solid Waste Management: A Roadmap to Sustainability**
- Anita Pandurang Jadhav ----- 139
- 24 **Sixty Years of Social Accounting and Reporting: A Research Review**
- Dr. Samrat A. Jadhav ----- 145
- 25 **Rising Female Labour Force Participation in Agriculture in India**
- 1) Suhali Pravin Jadhav 2) Dr. Harshad Jadhav ----- 150
- 26 **Role of Micro Small and Medium Enterprises in India economy**
- Dr. Jagtap Hanumantrao Krishna ----- 156
- 27 **Agricultural tourism in Maharashtra**
- Dr.Pramodii Balasaheb Nawale (Kadam)----- 161
- 28 **Insurance Sector in India : Growth, Opportunities and Challenges**
- Dr. Sanjay Bhaskar Kalamkar ----- 164
- 29 **“Challenges for Agriculture Sector with Consumer Centric Policy of Government”**
- Dr.Balasaheb Babanrao Kalhapure ----- 172
- 30 **The Achievement of the Indian Economy After Economic Reforms**
- Dr. Tejpal Maruti Kamble ----- 178
- 31 **An overview of Ecotourism a Model to Reboot Tourism**
- Dr. Kamlakar Eknath Kamble ----- 182
- 32 **A Critical Study of Regional Imbalance in Ahmednagar District**
- Vaishali Dinkar Kanwade ----- 186
- 33 **Health Insurance and Its Impact on Health Care**
- 1) Kasbe Sonali Atmaram 2) Dr. Jadhav Ravindra Ashok ----- 196
- 34 **A Critical Analysis of Women Empowerment and Financial Inclusion in India**
- Dr. Ajay Dagadu Kate ----- 199





An overview of Ecotourism a Model to Reboot Tourism

Dr. Kamlakar Eknath Kamble

Associate Prof. in Commerce & HoD

KES's Dr. C. D. Deshmukh Commerce &

Sau. K. G. Tamhane Arts College, Roha-Raigad Principal

Mail ID : kamlakar19752@gmail.com

Mob. No. 9890524995

E. S. Dr. C. D. Deshmukh
Comm. & Sau. K. G. T. Arts
College, Roha - Raigad

Abstracts :

Today, Tourism is the largest and fastest-growing industry in the world. It is an industry that earns valuable foreign exchange without any significant loss of internal resources. It is a source of income and employment. There are countries in the world whose main source of income is tourism. Nature always gives us abundance. It is our luck that we were born in this green land of India! The long Himalayan mountain range, the creeping Sahyadri, the rivers flowing in its bosom, the sea that embraces those rivers with love, and the deserts stretching far away are all marking us. Visiting those places, learning about them, and sharing their information with others is a favorite hobby of many of us. Today, India's unique tourism potential is enhanced by its rich cultural and cultural heritage, landscapes, and landscapes and natural beauty. Tourism can also create huge jobs, without having to be an important source of foreign exchange. India is often regarded as a hotbed of biodiversity and its rich natural heritage is unparalleled. The country offers a wide range of tourism experiences hiking, recreation, health, health, sports, mice, tourism, film, home, and religious.

Ecotourism is a form of tourism that involves visiting fragile and untouched natural habitats, which are intended to be one of the less effective alternatives to conventional commercial tourism. Ecotourism is a sincere effort to preserve the beauty

of a naturally diverse region and to preserve wildlife in its natural habitat. During this time, nature tourism glorifies illegal sites, their rich cultures and traditions.

Keywords : 'Spiritual Tourism' Spa Tourism, Ecotourism and Adventure Tourism, Heritage, Landscapes, Natural Beauty, ITDC.

Introduction :

Tourism in India :

India is one of the most popular tourist destinations in Asia. India has fascinated people from all over the world with its secularism and culture. Therefore, India is a very famous country for tourism. Encircled and surrounded by the Himalayan mountain ranges in the north, seas on three sides (Arabian Sea, Bay of Bengal, and Indian Ocean), places to see in India, charming backwaters, hill stations, and lush green regions make India a beautiful country. beaches, places of religious interest, hill resorts, etc. that attract tourists. Each region is identified with its handicrafts, fairs, folk dances, music, and its people. Tourism is India's second largest foreign exchange earner. The tourism industry employs a large number of people, both skilled and unskilled. It promotes national unity and international brotherhood. Tourism provides a variety of services expected by visiting tourists. Globally, it is the largest in terms of money spent by tourists in the countries they visit. Services provided to foreign tourists visiting India are the invisible products of the tourism

UGC CARE LISTED
ISSN No.2394-5990

संशोधक

वर्ष : ९२ मार्च २०२४ पुरवणी विशेषांक ५०



॥ श्री विद्याया विजयते ॥



UGC CARE LISTED
ISSN No. 2394-5990

इतिहासाचार्य वि. का. राजवाडे मंडळ, धुळे
या संस्थेचे त्रैमासिक
॥ संशोधक ॥

पुरवणी अंक ५० - मार्च २०२४ (त्रैमासिक)

- शके १९४५
- वर्ष : ९२
- पुरवणी अंक : ५०

संपादक मंडळ

- प्राचार्य डॉ. सर्जेराव भामरे
- प्राचार्य डॉ. अनिल माणिक बैसाणे
- प्रा. डॉ. मृदुला वर्मा
- प्रा. श्रीपाद नांदेडकर

अतिथी संपादक

- डॉ. डी. एस. नारखेडे
- डॉ. बी.एस.पाटील
- डॉ. एस.एम.भोईर

* प्रकाशक *

श्री. संजय मुंदडा

कार्याध्यक्ष, इ. वि. का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे ४२४००१
दूरध्वनी (०२५६२) २३३८४८, ९४२२२८९४७९, ९४०४५७७०२०

Email ID : rajwademandaldhule1@gmail.com

rajwademandaldhule2@gmail.com

कार्यालयीन वेळ

सकाळी ९.३० ते १.००, सायंकाळी ४.३० ते ८.०० (रविवारी सुट्टी)

सदस्यता वर्गणी : रु. २५००/-

विशेष सूचना : संशोधक त्रैमासिकाची वर्गणी चैक/ड्राफ्टने

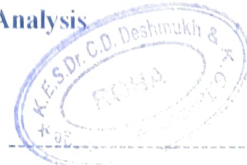
'संशोधक त्रैमासिक राजवाडे मंडळ, धुळे' या नावाने पाठवावी.

अक्षरजुळणी : सौ. सीमा शिंदे, पुणे.

या नियतकालिकेतील लेखकांच्या विचारांशी मंडळ व शासन सहमत असेलच असे नाही.



19. **A Geographical Study of Food Crop Production in Osmanabad and Kalamb Tahsil**
- i) Dr. Bhausaheb Sonaji Devkar.
ii) Mr. Rajeev Gangadhar Dehade ----- 122
20. **An Overview on Prospects, Benefits and Challenges about Renewable Energy**
- Dr. Uddhav Shivaji Gambhire ----- 130
21. **Need and Ways for Conservation of Natural Resources**
- Anand Kishanrao Gaikwad ----- 134
22. **To Study the Impact of Merging of Banks in India**
- Dr. Santosh Subhash Budhwant ----- 140
23. **A Study Among the Problems Faced by Women Rag-Pickers in Navi Mumbai**
- i) Dr. Yashwant H. Ulvekar, ii) Dr. Prafull P. Vashenikar ----- 144
24. **Rural Entrepreneurship and development**
- Dr. Jagtap Hanumantrao Krishna ----- 151
25. **Study of Migration Among the Daily Labour Market Workers in Navi Mumbai**
- i) Mr. Pilake V.V., ii) Dr. Narkhede D.S. ----- 155
26. **An Application of Social Accounting in Corporate Environmental Reporting and Disclosure**
- Dr. Samrat A. Jadhav ----- 163
27. **An Overview on the Development of Marketing in the Tourism Industry: With Special Reference to Konkan Regin:**
- Dr. Kamlakar Eknath Kamble ----- 168
28. **Sustainable Development of India for All**
- Dr. Atul Hansraj Salunke ----- 173
29. **Green Finance in India: A Multi-Dimensional Analysis**
- i) Ankur Omprakash Nigam,
ii) Prof. Dr. Balasaheb Sahebrao Patil ----- 178





An Overview on the Development of Marketing in the Tourism Industry: With Special Reference to Konkan Regin:

Dr. Kamlakar Eknath Kamble

Associate Prof. in Commerce & HoD

KES's Dr. C. D. Deshmukh Commerce &

Sau. K. G. Tamhane Arts College, Roha-Raigad

Mail ID: kamlakar19752@gmail.com

Mob. No. 9890524995

A—

Principal

K.E.S. Dr. C. D. Deshmukh

Comm. & Sau. K.G.T Arts

College, Roha - Raigad

Abstract:

This paper focuses on the Development of marketing in the Tourism Industry in India, and how tourism marketing can help to rural Konkan Regin. It can have both positive and negative impacts on rural as well as urban communities. rural tourism means Any form of tourism that showcases the rural life, art, culture, and heritage at rural and Urban locations, thereby benefiting the local community economically and socially as well as enabling interaction between the tourists and the locals for a more enriching tourism experience can be termed as Reginal rural tourism. Rural Tourism is essentially an activity that takes place in the countryside. It is multi-faceted and may entail farm/agricultural tourism, cultural tourism, nature tourism, adventure tourism, and eco-tourism. Tourism growth potential can be harnessed as a strategy for Rural Development. The development of a strong platform around the concept of Rural Tourism is useful for a country like India, where almost 87% of the population resides in its 7.5 million villages. Across the world, the trends of industrialization and development have had an urban-centric approach. Alongside, the stresses of urban lifestyles have led to a "counter-urbanization" syndrome. This has led to growing interest in the rural areas. Promotion of village tourism as the primary tourism product to spread tourism and its socio-economic benefits to rural and its new geographic regions. Key geographic

regions would be identified for the development and promotion of Konkan Regin Rural Tourism. Tourism is the largest and fastest-growing industry in the world. It is an industry that earns valuable foreign exchange without any significant loss of internal resources. It is a source of income and employment. There are countries in the world whose main source of income is

Keywords: Marketing, Tourism Industry, Rural and Urban, Konkan Regin, Marketing Mix.

Introduction:

Tourism Marketing has been profoundly impacted in recent years by digital development, as well as changes in consumer attitudes and desires. Crafting successful Tourism marketing messages today entails taking advantage of social media platforms, featuring user-generated content, leveraging online reviews and search engines to your benefit, collaborating with influencers to drive traffic and expand reach, and experimenting with various channels for targeted messaging to attract travellers and optimize their customer journey in a way to convert them into the loyal customer. Tourism marketing is a type of marketing used by businesses operating in the travel and tourism industry to attract tourists to a business name or particular location which can be a state, a city, a particular heritage site or tourist destination spot, a hotel, or a convention centre anything.



An Overview: On Cyber Crime and Cyber Law's in India



Dr. Kamlakar Eknath Kamble

Associate Professor, Department of Commerce & HoD, K.E.S. Dr. C.D. Deshmukh
Commerce & Sau. K. G. Tamhane Arts College, Roha, Raigad, India. K.G.T Arts
College, Roha - Raigad

Principal

K.E.S. Dr. C.D. Deshmukh
Commerce & Sau. K. G. Tamhane Arts College, Roha, Raigad, India. K.G.T Arts
College, Roha - Raigad

kamlakar19752@gmail.com

Abstract: Using Internet, the computer-based facilities the worldwide connection of loosely held networks. Network facilities such as Internet, Internet Banking, Online Transaction, Online Mobile Phones Usually chat and WhatsApp. Pictures, Music and other facilities has become the regular requirements of the large of people in India. Today's modern environment or scenario, huge number of people are using such innovative Tools or equipment's and they considered it very essential or necessary in todays wide world without which their life is incomplete. Now a few days some peoples and group of peoples used internet for criminal activities, like unauthorized access to others networks, fraud, scams etc. These criminal activities related to the internet are referred as Cyber Crime. Cyber-crime refers to all the activities done with criminal internet in cyberspace. Today day by day increasing popularity of Online activities like as online shopping, online Banking etc. When the web is used on the worldwide stage, everyone can access the resources of the internet from anywhere, any time every one from every corner, of the world. Some peoples are using wrong methods of using the internet technology by some peoples for criminal activities. These criminal act or activities, or the Crimes/offence connected to with the internet is treated as Cybercrime. The term "In order to stop or to punish the cyber-Criminals the concept is "Cyber Law" is introduced. **Cyber Law can be defined as law of the web.** Several law rules and methods has been introduced in order to control or prevent cybercrime and the punishments and penalties are laid down to the criminals. Therefore, keeping the objectives in the mind this study is divided in to different clause and sections. Cybercrimes may be various dimensions affecting not only in the business, the persons, property, reputation, state etc. many times force of the law enactors not only make the laws but also needed the proper counselling and monitoring authorities to handle and control such as web activities.

Keywords: Network, Web, Internet, Cyber Crime, Cyber security, Cyberspace, Criminals. IT etc

I. INTRODUCTION

Today, a computer can be defined as a device, tools, or Machine that stores and process information that are instructed by the users. Cyberspace is the Internet has made the flow of information and data between different networks very easy and more effective. India having the huge population and widespread use of Internet, Mobile Cells, Computers, and other devices of Information Technology, that is not easy to use, low-cost rates but very fastest method in providing the information required by the person compare with the other modes of technologies and therefore the large number of people are using it. Which again in turns results increase in misuse (Cybercrimes). Cyber Crime such as hacking, bugging, cheating, pornography, Fraud, Email Bombing, data diddling, salami attacks, Virus/worm attacks, logic bombs, Trojan horse, web jacking, Government sites hacking etc., has become so popular on the internet. Any criminal activity that involves a computer, networked device, or any other related device can be considered a cybercrime. There are some instances when cybercrimes are carried out with the intention of generating profit for the cybercriminals, whereas other times a cybercrime is carried out directly to damage or disable the computer or device. It is also possible that others use computers or networks to spread malware, illegal information, images, or any other kind of material. As a result of cybercrime, many types of profit-driven criminal activities can be perpetrated, such as ransomware attacks, email and internet fraud, identity theft, and frauds involving financial accounts, credit cards or any other payment card.

Copyright to IJARSCT

www.ijarsct.co.in



99



UGC CARE LISTED
ISSN No.2394-5990

संशोधक

वर्ष : ९२ मार्च २०२४ पुरवणी विशेषांक १६



॥ श्री विरवनाथो विजयते ॥
स्थापना : १ जानेवारी १९९०

14K

UGC CARE LISTED
ISSN No. 2394-5990



इतिहासाचार्य वि. का. राजवाडे मंडळ, धुळे
या संस्थेचे त्रैमासिक

॥ संशोधक ॥

पुरवणी अंक १६ - मार्च २०२४ (त्रैमासिक)

- शके १९४५
- वर्ष : ९१
- पुरवणी अंक : १६

संपादक मंडळ

- प्राचार्य डॉ. सर्जेराव भामरे
- प्राचार्य डॉ. अनिल माणिक बैसाणे
- प्रा. डॉ. मृदुला वर्मा
- प्रा. श्रीपाद नांदेडकर

अतिथी संपादक

- प्राचार्या डॉ. सोनाली पाटील
- प्रा. के. बी. चौगुले
- प्रा. एस. आर. ठोकळे

* प्रकाशक *

श्री. संजय मुंदडा

कार्याध्यक्ष, इ. वि. का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे ४२४००१
दूरध्वनी (०२५६२) २३३८४८, ९४२२२८९४७९, ९४०४५७७०२०

Email ID : rajwademandaldhule1@gmail.com

rajwademandaldhule2@gmail.com

कार्यालयीन वेळ

सकाळी ९.३० ते १.००, सायंकाळी ४.३० ते ८.०० (रविवारी सुट्टी)

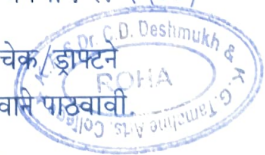
अंक मूल्य रु. १००/-

वार्षिक वर्गणी (फक्त अंक) रु. ५००/-, लेख सदस्यता वर्गणी : रु. २५००/-

विशेष सूचना : संशोधक त्रैमासिकाची वर्गणी चेक/ड्राफ्टने
'संशोधक त्रैमासिक राजवाडे मंडळ, धुळे' या नावासे पाठवावी.

अक्षरजुळणी : सौ. सीमा शिन्ने, पुणे.

टीप : या नियतकालिकेतील लेखकांच्या विचारांशी मंडळ व शासन सहमत असेलच असे नाही.





- 22 **Digital Economy: Enhancing the Sustainable Development of Economy in Context of Digital Eco-system**
- Dr. Shakeb Ahmed Mumtaz Husain ----- 131
- 23 **Solid Waste Management: A Roadmap to Sustainability**
- Anita Pandurang Jadhav ----- 139
- 24 **Sixty Years of Social Accounting and Reporting: A Research Review**
- Dr. Samrat A. Jadhav ----- 145
- 25 **Rising Female Labour Force Participation in Agriculture in India**
- 1) Suhali Pravin Jadhav 2) Dr. Harshad Jadhav ----- 150
- 26 **Role of Micro Small and Medium Enterprises in India economy**
- Dr. Jagtap Hanumantrao Krishna ----- 156
- 27 **Agricultural tourism in Maharashtra**
- Dr.Pramodii Balasaheb Nawale (Kadam)----- 161
- 28 **Insurance Sector in India : Growth, Opportunities and Challenges**
- Dr. Sanjay Bhaskar Kalamkar ----- 164
- 29 **“Challenges for Agriculture Sector with Consumer Centric Policy of Government”**
- Dr.Balasaheb Babanrao Kalhapure ----- 172
- 30 **The Achievement of the Indian Economy After Economic Reforms**
- Dr. Tejpal Maruti Kamble ----- 178
- 31 **An overview of Ecotourism a Model to Reboot Tourism**
- Dr. Kamlakar Eknath Kamble ----- 182
- 32 **A Critical Study of Regional Imbalance in Ahmednagar District**
- Vaishali Dinkar Kanwade ----- 186
- 33 **Health Insurance and Its Impact on Health Care**
- 1) Kasbe Sonali Atmaram 2) Dr. Jadhav Ravindra Ashok ----- 196
- 34 **A Critical Analysis of Women Empowerment and Financial Inclusion in India**
- Dr. Ajay Dagadu Kate ----- 200





Sixty Years of Social Accounting and Reporting : A Research Review

Dr. Samrat A. Jadhav

Head, Department of Accountancy
KES's Dr. C. D. Deshmukh Commerce
and Sau. K. G. Tamhane Arts College,
Tah. Roha, Dist. Raigad (MS) – 402109
Email- prof.samratjadhav99@gmail.com
Contact (M): 9987156996

A
Principal

K.E.S. Dr.C.D.Deshmukh
Comm. & Sau. K.G.T Arts
College, Roha - Raigad

Abstract :

This research review work provides a comprehensive overview of the evolution of social accounting and reporting over the past sixty years, highlighting the pivotal developments and theoretical advancements that have shaped the field. Beginning in the 1960s, when societal expectations started to challenge business to account for their social and environmental impacts, the study traces the emergence of frameworks and standards that have contributed to the integration of sustainability into corporate reporting. By examining key milestones such as the introduction of the Triple Bottom Line concept, the establishment of Global Reporting Initiative and the advent of mandatory reporting in various jurisdictions. This research illustrates the expanding scope and increasing sophistication of social accounting practices. It also discusses the challenges and opportunities that lie ahead, emphasizing the crucial role of social accounting in addressing global sustainability issues. This paper aims to provide a historical perspective on social accounting, offering insights into its significant contribution to enhancing corporate transparency and accountability.

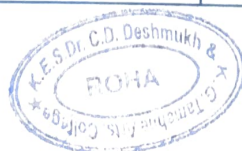
Key Words : Social Accounting and Reporting, Triple Bottom Line (TBL) and Global Reporting Initiatives (GRIs)

Introduction :

With an influence and impact of social expectations, provisions, norms and rule of corporate governance and the global environmental and sustainability challenges; there is a significant evolution in the world of accountancy during last sixty years which is popularly known as 'Social Accounting and Reporting'. Linowes, (1968) first coined the term 'socio-economic accounting' in order to highlight the sociological, political and economic aspects of accounting that had significantly broaden the scope of conventional accounting paradigm. However, as a concept 'social accounting' was firstly developed as an approach in United Kingdom in the early 1970s, when a Public Interest Research Group established Social Audit Ltd.

Social Accounting and Reporting encompasses a broad array of practices at assessing and reporting an organization's social, environmental and economic impacts. It reflects commitment of an organization to sustainable development and social responsibilities. Over the year, it has evolved from a voluntary, individualistic, often peripheral activity into a critical element of corporate strategy, governance and stakeholders' engagement.

This review charts the trajectory of social accounting and reporting highlighting methodological innovations, researches, significant findings and the theoretical framework that have shaped this filed.



UGC CARE LISTED
ISSN No.2394-5990

संशोधक

वर्ष : ९२ मार्च २०२४ • पुरवणी विशेषांक ५०



॥ श्री विद्यायासो विजयते ॥

संशोधक, १९ मार्च २०२४



UGC CARE LISTED
ISSN No. 2394-5990

इतिहासाचार्य वि. का. राजवाडे मंडळ, धुळे
या संस्थेचे त्रैमासिक

॥ संशोधक ॥

पुरवणी अंक ५० - मार्च २०२४ (त्रैमासिक)

- शके १९४५
- वर्ष : ९२
- पुरवणी अंक : ५०

संपादक मंडळ

- प्राचार्य डॉ. सर्जेराव भामरे
- प्रा. डॉ. मृदुला वर्मा
- प्राचार्य डॉ. अनिल माणिक बैसाणे
- प्रा. श्रीपाद नांदेडकर

अतिथी संपादक

- डॉ. डी. एस. नारखेडे
- डॉ. बी.एस.पाटील
- डॉ. एस.एम.भोईर

* प्रकाशक *

श्री. संजय मुंदडा

कार्याध्यक्ष, इ. वि. का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे ४२४००१
दूरध्वनी (०२५६२) २३३८४८, ९४२२२८९४७९, ९४०४५७७०२०

Email ID : rajwademandaldhule1@gmail.com

rajwademandaldhule2@gmail.com

कार्यालयीन वेळ

सकाळी ९.३० ते १.००, सायंकाळी ४.३० ते ८.०० (रविवारी सुट्टी)

सदस्यता वर्गणी : रु. २५००/-

विशेष सूचना : संशोधक त्रैमासिकाची वर्गणी चेक/ड्राफ्टने
'संशोधक त्रैमासिक राजवाडे मंडळ, धुळे' या नावाने पाठवावी.

अक्षरजुळणी : सौ. सीमा शिंदे, पुणे.

या नियतकालिकेतील लेखांच्या विचारांशी मंडळ व शासन सहमत असेलच असे नाही.



19. **A Geographical Study of Food Crop Production in Osmanabad and Kalamb Tahsil**
- i) Dr. Bhausahab Sonaji Devkar,
ii) Mr. Rajeev Gangadhar Dehade ----- 122
20. **An Overview on Prospects, Benefits and Challenges about Renewable Energy**
- Dr. Uddhav Shivaji Gambhire ----- 130
21. **Need and Ways for Conservation of Natural Resources**
- Anand Kishanrao Gaikwad ----- 134
22. **To Study the Impact of Merging of Banks in India**
- Dr. Santosh Subhash Budhwant ----- 140
23. **A Study Among the Problems Faced by Women Rag-Pickers in Navi Mumbai**
- i) Dr. Yashwant H. Ulvekar, ii) Dr. Prafull P. Vashenikar ----- 144
24. **Rural Entrepreneurship and development**
- Dr. Jagtap Hanumantrao Krishna ----- 151
25. **Study of Migration Among the Daily Labour Market Workers in Navi Mumbai**
- i) Mr. Pilake V.V., ii) Dr. Narkhede D.S. ----- 155
26. **An Application of Social Accounting in Corporate Environmental Reporting and Disclosure**
- Dr. Samrat A. Jadhav ----- 163
27. **An Overview on the Development of Marketing in the Tourism Industry: With Special Reference to Konkan Region:**
- Dr. Kamlakar Eknath Kamble ----- 168
28. **Sustainable Development of India for All**
- Dr. Atul Hansraj Salunke ----- 173
29. **Green Finance in India: A Multi-Dimensional Analysis**
- i) Ankur Omprakash Nigam,
ii) Prof. Dr. Balasaheb Sahebrao Patil ----- 178





An Application of Social Accounting in Corporate Environmental Reporting and Disclosure

Dr. Samrat A. Jadhav

Head, Department of Accountancy

KES's Dr. C. D. Deshmukh Commerce and

Sau. K. G. Tamhane Arts College,

Tah. Roha, Dist. Raigad (MS) – 402109

Email- prof.samratjadhav99@gmail.com

Contact (M): 9987156996

A—
Principal

K.E.S. Dr.C.D. Deshmukh
Comm. & Sarv. K.G.T. Arts
College, Roha - Raigad

Abstract :

In today's world, social accounting is an inclusive concept in the corporate scenery. It includes accounting, reporting and disclosure primarily related to the environment, energy, human resources, product-services-customer, community and corporate governance. This research paper explores the application of social accounting in corporate environmental reporting and disclosure within the context of India. It begins by discussing the concept of social accounting and its relevance in the contemporary business landscape. It then delves into the significance of environmental reporting and disclosure for corporations, particularly in the context of sustainability and stakeholders' engagement.

The paper also examines the regulatory framework and guidelines governing environmental reporting and disclosure in India. Through a comprehensive review of literature and case studies, the paper highlights the challenges and opportunities associated with integrating social accounting practices into corporate environmental reporting. The concluding outcome of this paper suggests that effective social accounting can enhance transparency, accountability and sustainability performance, thereby contributing to the overall environmental stewardship of corporations in India.

Keywords: Social Accounting, Corporate Environmental Reporting and Sustainability.

Introduction :

In recent years, there has been a growing emphasis on corporate social responsibility (CSR) and sustainability practices worldwide. As part of this broader trend, environmental reporting and disclosure have emerged as key components of corporate accountability and transparency. Environmental reporting refers to the process of communicating an organization's environmental performance, impacts and initiatives to stakeholders including investors, customers, regulators and society at large. Disclosure, on the other hand, involves the voluntary or mandatory sharing of specific environmental information by companies.

Social accounting encompasses the processes, methodologies and frameworks used by organizations to account for their social, environmental and economic impacts. It goes beyond traditional financial reporting by incorporating non-financial indicators related to sustainability, ethics, governance and stakeholder relationships. The primary goal of social accounting is to provide a comprehensive view of an organization's performance, considering its impact on society and the environment alongside financial outcomes.

In the context of environmental reporting, social accounting plays a crucial role in capturing and communicating environmental data and initiatives. It enables companies to assess their environmental footprint, set targets for improvement and engage



UGC CARE LISTED
ISSN No.2394-5990

संशोधक

वर्ष : ९२ मार्च २०२४ पुरवणी विशेषांक १७



॥ श्री विष्णुनाथो विजयते ॥

काठमांडू - ११ काठमांडू-११



UGC CARE LISTED
ISSN No. 2394-5990

इतिहासाचार्य वि. का. राजवाडे मंडळ, धुळे या संस्थेचे त्रैमासिक ॥ संशोधक ॥

पुरवणी अंक १७ - मार्च २०२४ (त्रैमासिक)

- शके १९४५
- वर्ष : ९१
- पुरवणी अंक : १७

संपादक मंडळ

- प्राचार्य डॉ. सर्जेराव भामरे
- प्रा. डॉ. मृदुला वर्मा
- प्राचार्य डॉ. अनिल माणिक बैसाणे
- प्रा. श्रीपाद नांदेडकर

अतिथी संपादक

- प्राचार्या डॉ. सोनाली पाटील
- प्रा. के. बी. चौगुले
- प्रा. एस. आर. ठोकळे

* प्रकाशक *

श्री. संजय मुंदडा

कार्याध्यक्ष, इ. वि. का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे ४२४००१
दूरध्वनी (०२५६२) २३३८४८, ९४२२२८९४७९, ९४०४५७७०२०

Email ID : rajwademandaldhule1@gmail.com

rajwademandaldhule2@gmail.com

कार्यालयीन वेळ

सकाळी ९.३० ते १.००, सायंकाळी ४.३० ते ८.०० (रविवारी सुट्टी)

अंक मूल्य रु. १००/-

वार्षिक वर्गणी (फक्त अंक) रु. ५००/-, लेख सदस्यता वर्गणी : रु. २५००/-

विशेष सूचना : संशोधक त्रैमासिकाची वर्गणी चेक/ड्राफ्टने
'संशोधक त्रैमासिक राजवाडे मंडळ, धुळे' या नावाने पाठवावी.

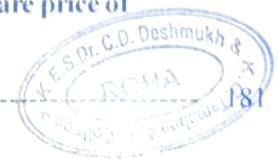
अक्षरजुळणी : सौ. सीमा शिंत्रे, पुणे.

टीप : या नियतकालिकेतील लेखकांच्या विचारांशी मंडळ व शासन सहमत असेलच असे नाही.





19. **PSYCHOLOGY OF INCOME TAX PAYER**
- Dr. Atul Hansraj Salunke ----- 125
20. **JWELLERY MAKING BUSINESS IN INDIA : AN OVERVIEW**
- 1) Prof. Dr.Argade Sanjay Laxman 2) Sapna Balkrushna Shahane ----- 130
21. **Agripreneurship: Essentials of Rural Development**
- 1) Dinesh Ganpat Shelke 2) Dr. Santosh Ram Pagare ----- 133
22. **Impact of Climate change on human health**
- Prof.Dr.Anil Nivrutti Shinde ----- 139
23. **“An Analysis of Stakeholders’ Ranking of the Means of Supporting Education in SBI”**
- Dr. Shingade B.N.----- 143
24. **India’s External Sector: Trends and Analysis**
- Dr. Vijay Shanker Srivastavas ----- 149
25. **A Study on UPI as a Tool of Replacement of Cash Transactions**
- Dr. Vishal N. Thangan ----- 159
26. **Various Challenges and Issues of Innovative Business Practices of Famer Producer Companies for development of Agriculture sector in India**
- 1) Mr.Rajesh M. Thoke 2) Dr. Vikhe A.A. ----- 168
27. **Quick Response Code and its Use in Academic Libraries: A Case Study**
- Anant M. Thorat ----- 174
28. **An Analysis of Impact of trading in gold commodity on the share price of related listed company in BSE.**
- Dr. Kamlesh Thote -----





Impact of Climate change on human health

Prof. Dr. Anil Nivrutti Shinde

(Department of Geography)

Dr. C.D. Deshmukh College Roha, Raigad.

Email-anilshinde.geo@gmail.com

Mobile - 94226899099



A—

Principal

K.E.S. Dr. C.D. Deshmukh
Comm. & Sau. K.G.T Arts
College, Roha - Raigad

Abstract :

Climate change is increasingly recognized as one of the greatest threats to human health in the 21st century. This abstract provides a comprehensive overview of the various ways in which climate change impacts human health. The effects of climate change on human health are multifaceted and encompass a wide range of direct and indirect pathways. Rising global temperatures lead to more frequent and intense heatwaves, resulting in heat-related illnesses such as heat exhaustion and heatstroke, particularly among vulnerable populations. Changes in temperature and precipitation patterns influence the distribution and transmission dynamics of vector-borne diseases such as malaria, dengue fever, and Lyme disease, as well as waterborne diseases like cholera and cryptosporidiosis. Air pollution exacerbated by climate change contributes to respiratory diseases such as asthma and COPD, while extreme weather events such as hurricanes, floods, and wildfires pose immediate threats to human health and well-being.

It is clear that climate change will continue to have far-reaching impacts on human health, producing devastating consequences if proper policies and environmental regulations are not implemented. Humans must reduce their carbon emissions and take full responsibility for their actions in order to slow the process of climate change. Additionally, improved health surveillance and disease prevention must be a priority. More research is needed in order to understand the mechanisms of climate change and how they are affecting health outcomes.

Key words : climate change, health, diseases, diseases.

Introduction

Climate change is a global phenomenon with far-reaching implications for human health. The way that climate change affects human health is diverse and complex, ranging from direct to indirect effects. While the direct health impacts of climate change include health risks due to extreme weather events, such as floods and heatwaves, the indirect health impacts include the emergence of new diseases and increased flows of refugees and migrants. These consequences of climate change are felt differently in different parts of the world, depending on the local population's socioeconomic background, health-care infrastructure, and geography. As such, climate change has a potential to increase existing inequalities in health between different countries or regions of the world.

Climate change can also have indirect impacts. With changes in temperature and precipitation affecting the environment, the spread of vector-borne diseases such as malaria, dengue fever, and Lyme disease is likely to increase. Furthermore, climate change is expected to cause forced migration. These refugees, migrants, and internally displaced people face a number of health risks as they flee their homes, including increased exposure to violence and disease, lack of access to medical services, and mental health problems due to the trauma of displacement.

Climate change poses a serious challenge to public health, particularly in vulnerable populations. In order to mitigate the negative impacts of climate

UGC CARE LISTED
ISSN No.2394-5990

संशोधक

वर्ष : ९२ मार्च २०२४ पुरवणी विशेषांक ५१



॥ श्री विद्यानाथो विजयते ॥
स्थापना : ९ जानेवारी १९९०



UGC CARE LISTED
ISSN No. 2394-5990

इतिहासाचार्य वि. का. राजवाडे मंडळ, धुळे या संस्थेचे त्रैमासिक ॥ संशोधक ॥

पुरवणी अंक ५१ - मार्च २०२४ (त्रैमासिक)

- शके १९४५
- वर्ष : ९२
- पुरवणी अंक : ५१

संपादक मंडळ

- प्राचार्य डॉ. सर्जेराव भामरे
- प्रा. डॉ. मृदुला वर्मा
- प्राचार्य डॉ. अनिल माणिक बैसाणे
- प्रा. श्रीपाद नांदेडकर

अतिथी संपादक

- डॉ. डी. एस. नारखेडे
- डॉ. बी.एस.पाटील
- डॉ. एस.एम.भोईर

* प्रकाशक *

श्री. संजय मुंदडा

कार्याध्यक्ष, इ. वि. का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे ४२४००१
दूरध्वनी (०२५६२) २३३८४८, ९४२२२८९४७९, ९४०४५७७०२०

Email ID : rajwademandaldhule1@gmail.com

rajwademandaldhule2@gmail.com

कार्यालयीन वेळ

सकाळी ९.३० ते १.००, सायंकाळी ४.३० ते ८.०० (रविवारी सुट्टी)

सदस्यता वर्गणी : रु. २५००/-

विशेष सूचना : संशोधक त्रैमासिकाची वर्गणी वेळ/डाफ्टने
'संशोधक त्रैमासिक राजवाडे मंडळ, धुळे' या नावाने पाठवावी.

अक्षरजुळणी : सौ. सीमा शिन्ने, पुणे.

टीप : या नियतकालिकेतील लेखकांच्या विचारांशी मंडळ व शासन सहमत असेलच असे नाही.



29. **A Study of Employment Challenges amongst BMS & BAF Students**
 - i) Mr. Abhijeet M. Hiray, ii) Mr. Mulesh Choudhary,
 iii) Ms. Aditi Gharat iv) Ms. Jyoti Chauhan ----- 179
30. **Manifestation of Ambedkarian Protest in Contemporary Regional Writing**
 - Dr. Parkale Suryakant Narayan ----- 184
31. **Identification of Advanced Technologies Depicted in Ray Bradbury's
*Fahrenheit 451***
 - i) Dr. Rajesh Vishnu Yeole, ii) Mr. Debraj Moulick ----- 190
32. **Multidimensional Data Processing in Artificial Neural Network and
 Convolutional Neural Network**
 - Ms. Dnyanada R. Shete ----- 194
33. **A study of Graph-based Image Segmentation with Minimal Spanning tree**
 - i) Ms. Neha C Patil, ii) Mrs. Nilima R Gharat ----- 200
34. **The Study of Impact of Online Monetary Games on Youths**
 - Asst.Prof. Manoj Rajaram Supekar ----- 203
35. **रायगड जिल्ह्यातील विकासाच्या वाटेवरील आगरी संस्कृतीचा अभ्यास**
 - डॉ. सौ. स्मिता मनोज भोईर ----- 212
36. **ठाणे जिल्ह्यातील शहरी व ग्रामीण लिंग गुणोत्तर प्रमाण : एक संक्षिप्त अभ्यास**
 - १) प्रा. विशाल संपत भोसले, २) डॉ. राजेंद्र ओंकार परमार ----- 216
37. **पनवेल तालुक्यातील प्रकल्पग्रस्तांच्या समस्या: विशेष संदर्भ नवी मुंबई आंतरराष्ट्रीय विमानतळ**
 - प्रा. आकाश वासुदेव पाटील ----- 221
38. **पंचायत राज्य व्यवस्था - विशेष संदर्भ महाराष्ट्र राज्य**
 - डॉ. प्रकाश वि.घरत ----- 227
39. **जन प्रदूषणाचे परिणाम आणि उपाययोजनांचा भौगोलिक दृष्टीकोनातून केलेला चिकित्सक अभ्यास**
 - प्रा.डॉ.अनिल निवृत्ती शिंदे ----- 230





जल प्रदूषणाचे परिणाम आणि उपाययोजनांचा भौगोलिक दृष्टीकोनातून केलेला चिकित्सक अभ्यास

प्रा.डॉ. अनिल निवृत्ती शिंदे

डॉ.सी.डी. देशमुख कॉलेज रोहा, रायगड.

Principal

ईमेल- anilshinde.geo@gmail.com

M.E.S. Dr.C.D.Deshmukh

मोबाईल नंबर ९४२२६८९९०९

Comm. & Sau. K.G.T Arts

College, Roha - Raigad

गोष्टवारा:

मानव, प्राणी व इतर जीवांना जगण्यास घातक ठरतील अशा पदार्थांची, द्रव्यांची निर्मिती केल्याने मप्रदूषण निर्माण होते. अशुद्ध द्रव्ये, दुर्गंधी, विषारी घटक यांच्यामुळे हवेतील प्राणवायूचे प्रमाण २०.९५ टक्क्यांपेक्षा कमी होते. तसेच पाण्यातील प्राणवायूचेही प्रमाण कमी होते. त्यापासून आरोग्याला जी इजा प्राप्त होते त्यालाच मप्रदूषण म्हणतात. पाणी, हवा, जमीन यांच्या प्रदूषणाबरोबरच ध्वनी प्रदूषणही घडते. आपल्या पृथ्वीवर ७१% भाग सागरजलाने, तर २९% भाग जमिनीने व्यापलेला आहे. पृथ्वीवर ९७% पाणी क्षारयुक्त (सागरजल) तर केवळ ३ % गोडे पाणी उपलब्ध आहे. ३ % गोड्या पाण्यापैकी २.१% पाणी हे बर्फ- हिमाच्या घनरूपात ध्रुवांवर व उंच पर्वतशिखरांवर आढळते. केवळ ०.९% गोडे पाणी हे नद्या, ओढे, तलाव, सरोवरे, धरणे, विहिरी यांद्वारे मिळते आणि ते सजीवांना पिण्यासाठी उपयुक्त ठरते. एवढे कमी प्रमाणात उपलब्ध असणारे गोडे पाणी हे कारखानदारी, कचरा, गमार्थानिक खने इत्यादींमुळे दूषित होऊन पिण्यास अयोग्य होते. जलप्रदूषणाची समस्या जगातील सर्व देशांना विचार करण्यास भाग पाडते पाणी हे मानवी जीवनासाठी अत्यंत आवश्यक आहे. पाण्याशिवाय मानवी जीवनाची कल्पना करणे अशक्य आहे. पाणी हा मानवी जीवनाचा आधार आहे. मानव, प्राणी, पक्षी, पाण्याशिवाय जगू शकत नाही म्हणून आपल्या दैनंदिन गरजांसाठी आपण मर्यादित प्रमाणात पाणी वापरावे, आणि पाणी प्रदूषित होऊ नये यासाठी प्रयत्न करावेत. **संशोधनातील कुट शब्द:** जल प्रदूषण, जल प्रदूषणाचे परिणाम, जल प्रदूषणाचे उपाय.

प्रस्तावना:

जेव्हा पाण्याची चव बदलते. पाण्यातील पारदर्शकता व तापमान बदलते व पाण्याच्या वासात बदल होतो, तेव्हा ते पाणी दूषित झाले असे समजतात. ज्या पाण्यात हानिकारक

बाह्यपदार्थ मिसळतात, ते पाणी विषारी, अपायकारक असते. अशा अस्वच्छ पाण्याला मजलप्रदूषण म्हणतात पाण्याच्या प्राकृतिक- रासायनिक मूळ गुणधर्मात बदल होतो. असे पाणी सर्व सजीवांना अपायकारक, घातक असते. पाणी प्रदूषित झाले की पाण्यातील प्राणवायूचे (ऑक्सिजनचे) प्रमाण कमी होते. थोडक्यात पाणी स्वच्छ, घाण, विषारी, दुर्गंधयुक्त बनते. त्यामुळे रोगराई पसरते, त्यालाच मप्रदूषित जल असे म्हणतात. पाणी सर्व सजीवांना जगण्यास अत्यंत आवश्यक असा महत्त्वाचा घटक आहे. पाण्याला आपण मजीवनफ म्हणतो. गेल्या ४० वर्षात जगात पाण्याचा वापर तिप्पट वाढला आहे. ४० वर्षांपूर्वीपेक्षा चालू काळात भारताची व जगाची लोकसंख्या जवळ जवळ दुप्पट वाढली असून शेती, उद्योगधंदे आणि वसाहतीमधून पाण्याचा वापर दिवसेंदिवस वाढतो आहे. त्यामुळे पाण्याचे प्रदूषणही तितकेच वाढते आहे.

उद्देश:

जल प्रदूषणाच्या परिणामांचा आणि उपायांचा आढावा घेणे.

विषय विवेचन:

जलप्रदूषण ही सर्व जगाला भेडसावणारी पर्यावरणीय गंभीर समस्या आहे. जल प्रदूषणामुळे पाण्यात विशिष्ट गुणधर्मांचे पदार्थ अशा प्रमाणात मिसळतात की, त्यामुळे पाण्याच्या नैसर्गिक गुणवत्तेत बदल होऊन ते वापरण्यास अयोग्य ठरते. जल प्रदूषणामुळे सजीवांच्या आरोग्यावर दुष्परिणाम होतात किंवा पाण्याची चव बिघडते अथवा ते दुर्गंधीयुक्त होते. मानवी कृती आणि अन्य कारणांमुळे पाण्याच्या नैसर्गिक गुणवत्तेत प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्षपणे बदल होतात आणि पाणी कोणत्याही कारणासाठी वापरण्यास अयोग्य ठरते. या पाण्याला प्रदूषित जल म्हणतात. पाण्याचे प्राकृतिक, रासायनिक आणि जैविक गुणधर्म बदलल्याने मानव व जलीय सजीवांवर अपायकारक परिणाम करणारी जल प्रदूषण ही प्रक्रिया आहे. नैसर्गिक

UGC CARE LISTED
ISSN No.2394-5990

संशोधक

वर्ष : ९२ मार्च २०२४ पुरवणी विशेषांक १७



॥ श्री विष्णुनाथ विज्ञान ॥



UGC CARE LISTED
ISSN No. 2394-5990

इतिहासाचार्य वि. का. राजवाडे मंडळ, धुळे या संस्थेचे त्रैमासिक ॥ संशोधक ॥

पुरवणी अंक १७ - मार्च २०२४ (त्रैमासिक)

- शके १९४५
- वर्ष : ९१
- पुरवणी अंक : १७

संपादक मंडळ

- प्राचार्य डॉ. सर्जेराव भामरे
- प्रा. डॉ. मृदुला वर्मा
- प्राचार्य डॉ. अनिल माणिक बैसाणे
- प्रा. श्रीपाद नांदेडकर

अतिथी संपादक

- प्राचार्या डॉ. सोनाली पाटील
- प्रा. के. बी. चौगुले
- प्रा. एस. आर. ठोकळे

* प्रकाशक *

श्री. संजय मुंदडा

कार्याध्यक्ष, इ. वि. का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे ४२४००१
दूरध्वनी (०२५६२) २३३८४८, ९४२२२८९४७९, ९४०४५७७०२०

Email ID : rajwademandaldhule1@gmail.com

rajwademandaldhule2@gmail.com

कार्यालयीन वेळ

सकाळी ९.३० ते १.००, सायंकाळी ४.३० ते ८.०० (रविवारी सुट्टी)

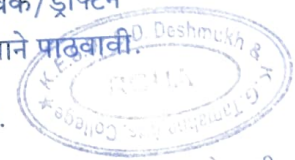
अंक मूल्य रु. १००/-

वार्षिक वर्गणी (फक्त अंक) रु. ५००/-, लेख सदस्यता वर्गणी : रु. २५००/-

विशेष सूचना : संशोधक त्रैमासिकाची वर्गणी चेक/ड्राफ्टने
'संशोधक त्रैमासिक राजवाडे मंडळ, धुळे' या नावाने पाठवावी.

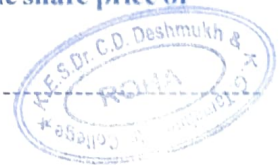
अक्षरजुळणी : सौ. सीमा शिंदे, पुणे.

टीप : या नियतकालिकेतील लेखकांच्या विचारांशी मंडळ व शासन सहमत असेलच असे नाही.





19. **PSYCHOLOGY OF INCOME TAX PAYER**
- Dr. Atul Hansraj Salunke ----- 125
20. **JWELLERY MAKING BUSINESS IN INDIA : AN OVERVIEW**
- 1) Prof. Dr. Argade Sanjay Laxman 2) Sapna Balkrushna Shahane ----- 130
21. **Agripreneurship: Essentials of Rural Development**
- 1) Dinesh Ganpat Shelke 2) Dr. Santosh Ram Pagare ----- 133
22. **Impact of Climate change on human health**
- Prof. Dr. Anil Nivrutti Shinde ----- 139
23. **“An Analysis of Stakeholders’ Ranking of the Means of Supporting Education in SBI”**
- Dr. Shingade B.N. ----- 143
24. **India’s External Sector: Trends and Analysis**
- Dr. Vijay Shanker Srivastavas ----- 149
25. **A Study on UPI as a Tool of Replacement of Cash Transactions**
- Dr. Vishal N. Thangan ----- 159
26. **Various Challenges and Issues of Innovative Business Practices of Farmer Producer Companies for development of Agriculture sector in India**
- 1) Mr. Rajesh M. Thoke 2) Dr. Vikhe A.A. ----- 168
27. **Quick Response Code and its Use in Academic Libraries: A Case Study**
- Anant M. Thorat ----- 174
28. **An Analysis of Impact of trading in gold commodity on the share price of related listed company in BSE.**
- Dr. Kamlesh Thote ----- 181





Quick Response Code and its Use in Academic Libraries: A Case Study



Anant M. Thorat
Librarian

KES Dr. C. D. Deshmukh Commerce &
Sau. K.G. Tamhane Arts College Roha- Raigad
anantthorat2002@gmail.com

A
Principal
K.E.S. Dr. C.D. Deshmukh
Comm. & Sau. K.G.T Arts
College, Roha - Raigad

Abstract :

In this paper described an account of the origin and development of QR code and explains its concept and use particularly in libraries. In this digital era, where technologies are growing rapidly, the many codes can be more helpful to encoding the information in secure way and as a point of data / character security. At the beginning of barcode and till nowadays how many changes appear in field of information coding and how it can be use in various areas, especially in libraries. There are different approaches to understanding the code generating process and their encoding for further usages, and try to understand how it works. In the libraries it can be interesting service to attract their users, where user is taking interest in next generation technology.

Keywords : QR Code, Mobile Technology, Library Services

Introduction :

Academic libraries have been traditionally described as the 'life wire', 'nerve centre' of any university. They are neutral places where students and faculty from different disciplines meet not only to share, exchange and challenge ideas but to also bring ideas to life; they are part of an educational process (Thanuskodi, 2009; Igbokwe et al., 2010). In the 21st century, academic libraries face a myriad of problems. In the past the main challenges revolved around insufficient funding and the paucity of information resources; today we talk of 'information

explosion', 'advancing technologies' and 'millennials'. The situation is characterised by technological and infrastructure 'trauma'; diverse and incessantly changing needs and expectations of library customers; continuous budget decline; negativity towards libraries; need for librarians to update and/or acquire technology skills; and the shift to a 'user-centred' paradigm (Chutia, 2015; Chaudhry et al. 2002; Yi, 2016). Management challenges include pressures of attaining performance indicators, demonstrating value for money, and fostering a 'business-like' approach (Pinfield et al. 2017). Nicholson (2015) terms this the 'McDonaldisation' of academic libraries whereby library services are commodified and dominated by 'managerialism'. Clearly, academic libraries are under extreme pressure. The value of a library to a university's strategy and its priority in budget allocation can no longer be taken for granted. As university managers make tough decisions about where to allocate scarce resources, academic libraries have to defend their worth. Marketing and promotion is vital for libraries to enhance their visibility and usage. By adopting marketing principles and techniques, libraries can understand their users' needs better, justify their budget requests, communicate more effectively, achieve greater efficiency and optimal results in the delivery of services and products (Spalding and Wang, 2016). Libraries have recognised this need. Ndung'u (2016) observes that the shift in collections and services, competition for funds, and the need to justify

संशोधक

वर्ष : ९२ मार्च २०२४ पुरवणी विशेषांक ५१



॥ श्री विश्वनाथो विजयते ॥
स्थापना : १ जानेवारी १९९७

श्री. वि. वि. संशोधक, का. वि. वि. संशोधक, का. वि. वि. संशोधक, का. वि. वि. संशोधक



UGC CARE LISTED
ISSN No. 2394-5990

इतिहासाचार्य वि. का. राजवाडे मंडळ, धुळे
या संस्थेचे त्रैमासिक
॥ संशोधक ॥

पुरवणी अंक ५१ - मार्च २०२४ (त्रैमासिक)

- शके १९४५
- वर्ष : ९२
- पुरवणी अंक : ५१

संपादक मंडळ

- प्राचार्य डॉ. सर्जेराव भामरे
- प्रा. डॉ. मृदुला वर्मा
- प्राचार्य डॉ. अनिल माणिक बैसाणे
- प्रा. श्रीपाद नांदेडकर

अतिथी संपादक

- डॉ. डी. एस. नारखेडे
- डॉ. बी.एस.पाटील
- डॉ. एस.एम.भोईर

*** प्रकाशक ***

श्री. संजय मुंदडा

कार्याध्यक्ष, इ. वि. का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे ४२४००१
दूरध्वनी (०२५६२) २३३८४८, ९४२२२८९४७९, ९४०४५७७०२०

Email ID : rajwademandaldhule1@gmail.com

rajwademandaldhule2@gmail.com

कार्यालयीन वेळ

सकाळी ९.३० ते १.००, सायंकाळी ४.३० ते ८.०० (रविवारी सुट्टी)

सदस्यता वर्गणी : रु. २५००/-

विशेष सूचना : संशोधक त्रैमासिकाची वर्गणी चेक/ड्राफ्टने
'संशोधक त्रैमासिक राजवाडे मंडळ, धुळे' या नावाने पाठवावी

अक्षरजुळणी : सौ. सीमा शिंदे, पुणे



टीप : या नियतकालिकेतील लेखकांच्या विचारांशी मंडळ व शासन सहमत असेलच असे नाही.



40. कृषी पर्यटन : एक चिकित्सक अध्ययन
- प्रा. डॉ. सुकुमार दत्ता पाटील ----- 234
41. महाराष्ट्रातील नागरीकरणाचे स्वरूप, समस्या आणि आव्हाने
- डॉ. सिताफुले एल. एस. ----- 237
42. शाश्वत विकास आणि महाराष्ट्र
- वसुंधरा दत्ताराम साळुंखे ----- 243
43. कोकणातील पर्यटन विकासाच्या समस्या
- प्रा.डॉ.देविदास विक्रम हारगिले ----- 248
44. रायगड जिल्ह्यातील सार्वजनिक ग्रंथालयांची सद्यस्थिती : एक चिकित्सक अध्ययन
- अनंत मारोतराव थोरात ----- 252
45. रत्नागिरी जिल्ह्यातील कृषी पीक उत्पादनांचा अभ्यास (१९६०:२०१०)
- डॉ. यु. डी. सूर्यवंशी ----- 256
46. जल हेच जीवन : पोहचले गावांगावात (जलजीवन मिशन : केंद्र सरकारच्या विशेष योजनेसंदर्भात)
- १) प्राध्यापक राजेंद्रकुमार रामराव गव्हाळे, २) उज्वला रामचंद्र महाजन ----- 259
47. भारताच्या कृषी आणि ग्रामीण विकासामध्ये नाबार्डची भूमिका
- प्रा. शत्रुघ्न नामदेव लोहकरे ----- 263
48. आदिवासी विमर्श: जल जंगल और जमीन का सवाल
- डॉ. गीतिका एस. तंवर ----- 268





रायगड जिल्ह्यातील सार्वजनिक ग्रंथालयांची सद्यस्थिती : एक चिकित्सक अध्ययन

अनंत मारोतराव थोरात

ग्रंथपाल

डॉ.सी.डी.देशमुख वाणिज्य आणि

सौ. के.जि.ताम्हाणे कला महाविद्यालय रोहा जि.रायगड

anantthorat2002@gmail.com

Principal

K.E.S. Dr.C.D.Deshmukh
Comm. & Sau. K.G.T Arts

College, Roha - Raigad

सारांश :

या शोधनिबंधात रायगड जिल्ह्यातील मान्यताप्राप्त सार्वजनिक ग्रंथालयांचा अभ्यास करण्यात आला आहे. महाराष्ट्र हे भारतातील एक प्रगतीशील राज्य आहे. रायगड हा महाराष्ट्रातील एक अतिशय महत्त्वपूर्ण जिल्हा आहे. ह्या जिल्ह्याच्या विकासात सार्वजनिक ग्रंथालयाचे अतिशय महत्वाचे योगदान आहे. रायगड जिल्हा मुख्यालयाच्या ठिकाणी शासकीय जिल्हा ग्रंथालय स्थापन केले आहे. आणि या जिल्हा ग्रंथालयामार्फत जिल्ह्यातील सर्व मान्यताप्राप्त सार्वजनिक ग्रंथालयांचे व्यवस्थापन केले जाते. सार्वजनिक वाचनालयाची वर्गवारी अ,ब,क,ड अशी चार वर्गात विभागणी असल्याचे आढळून येते. महाराष्ट्र शासनाच्या आकडेवारीनुसार संपूर्ण राज्यात एकूण १२८५८ सार्वजनिक ग्रंथालये आहेत. तर मुंबई विभागात एकूण ६२३ सार्वजनिक ग्रंथालये आहेत. त्यापैकी रायगड जिल्ह्यात एकूण ८५ मान्यताप्राप्त सार्वजनिक ग्रंथालये अस्तित्वात असल्याचे निदर्शनास येते.

प्रस्तावना :

ग्रंथालये हि सामाजिक, सांस्कृतिक, शैक्षणिक, समानता, राजकीय ग्रंथालयाच्या विकासात ती महत्वाची भूमिका बजावत असल्यामुळे स्वातंत्र्यापूर्वी पासूनच सार्वजनिक ग्रंथालयांची निर्मिती महाराष्ट्रात असल्याचे लक्षात येते. स्थानिक समुदायाचा सर्वांगीण विकास आणि सक्षमीकरणासाठी सार्वजनिक ग्रंथालये एक महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावू शकते सार्वजनिक ग्रंथालयाकडे सामाजिक, सांस्कृतिक संस्था म्हणून पाहिले जाते. आजमितीस सार्वजनिक ग्रंथालयांना आंतरराष्ट्रीय स्तरावर मूलभूत बदलांचा सामना करावा लागत आहे सार्वजनिक ग्रंथालये ही गावातील शहरातील नागरिकांसाठी उपलब्ध असलेली ग्रंथालये होय ही ग्रंथालये प्रामुख्याने नगरपरिषदा किंवा महानगरपालिका अशी ग्रंथालये चालवतात. ही सुविधा सहसा अत्यल्प दराने सुविधा

पुरवली जाते पुस्तके, मासिके, वर्तमानपत्रे इथे वाचनासाठी उपलब्ध असतात. काहीवेळा प्रासंगिक स्वरूपात या ग्रंथालयांद्वारे वाचकांसाठी व्याख्यानमाला, परिषदा इ आयोजित केल्या जातात सार्वजनिक ग्रंथालये जगभरातील अनेक देशांमध्ये अस्तित्वात आहेत आणि बहुधा शिक्षित आणि साक्षर लोकसंख्येचा एक आवश्यक भाग मानला जातो सार्वजनिक ग्रंथालये संशोधन संगालये, शालेय ग्रंथालये आणि इतर विशेष ग्रंथालयापेक्षा वेगळी आहेत कारण त्याचा आदेश एखाद्या विशिष्ट शाळा, संस्था किंवा संशोधन लोकसंख्येच्या गरजा पूर्ण करण्याऐवजी सामान्य लोकांच्या माहितीच्या गरजा पूर्ण करणे आहे सार्वजनिक वाचनालये देखील विनामूल्य सेवा प्रदान करतात जसे की प्राथमिक साक्षरतेला प्रोत्साहन देण्यासाठी प्रीस्कूल स्टोरी वेळा, विद्यार्थी आणि व्यावसायिकांसाठी शांत अभ्यास आणि कार्य क्षेत्रे किंवा प्रौढांमध्ये साहित्याचे कौतुक करण्यासाठी पुस्तक क्लब सार्वजनिक ग्रंथालये विशेषतः वापरकर्त्यांना पुस्तके आणि इतर साहित्य देवाणघेवाण करण्याची परवानगी देतात.

‘गाव तेथे ग्रंथालय’ या संकल्पनेतून महाराष्ट्रात सार्वजनिक ग्रंथालयांची उपयुक्तता ध्यानात घेऊन १९६७ साली ‘महाराष्ट्र राज्य सार्वजनिक ग्रंथालय अधिनियम’ हा कायदा अमलात आला महाराष्ट्रात मान्यताप्राप्त ग्रंथालयांना महाराष्ट्र शासनाच्या ग्रंथालय संचालनालयामार्फत अनुदान देण्यात येते. महाराष्ट्र सार्वजनिक ग्रंथालये अधिनियम, १९६७ अन्वये राज्यात सार्वजनिक ग्रंथालये व सार्वजनिक ग्रंथालये पद्धतीचे नियोजन प्रस्थापना, परिरक्षण, संघटन व विकास साधण्यासाठी सथालय संचालनालयाची स्थापना करण्यात आली आहे राज्यातील सार्वजनिक ग्रंथालयाच्या कामकाजावर देखरेख व नियंत्रण ठेवणे, नवीन सार्वजनिक ग्रंथालये प्रस्थापित करून त्यांचा विकास साधणे, सार्वजनिक ग्रंथालयामध्ये जुने व दुर्मिळ ग्रंथ, नित्यकालिके, हस्तलिखिते याचा संग्रह करून तो जतन करणे ग्रंथालय विभागाचा वार्षिक अहवाल दरवर्षी राज्य ग्रंथालय